

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Diplomová práce

2016

Jana Stárková

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a společenských věd

**Různé přístupy k fenoménu totalitarismu v politické filosofii
20. století**

Diplomová práce

Autor: Jana Stárková
Studijní program: N6101 Filozofie
Studijní obor: Filozofie
Forma studia: Prezenční

Vedoucí práce: doc. Mgr. Jaroslav Daneš, Ph.D.

Hradec Králové, 2016

Zadání diplomové práce

Autor: Jana Stárková

Studium: F14NP0004

Studijní program: N6101 Filozofie

Studijní obor: Filozofie

Název diplomové práce: **Různé přístupy k fenoménu totalitarismu v politické filosofii 20. století**

Název diplomové práce AJ: Different approaches to the phenomenon of totalitarianism in the political philosophy of the 20th century

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

V této bakalářské práci budou na třech průřezových studiích - Hannah Arendtová, Karl Raimund Popper a Raymond Aron -, demonstrovány tři rozdílné přístupy k fenoménu totalitarismu v politické filosofii 20. století. H. Arendtová nachází původ totalitního jevu, který svou podstatou překračuje rámec despotie i tyranie, v úpadku a rozkladu národního státu a vzestupu moderní masové společnosti, která postrádá vnitřní vazby, třídní struktury a jejíž členové žijí izolované životy. Popper zkoumá historické kořeny totalitárního uvažování a zaměřuje svou pozornost na fenomén historicismu, což jej částečně spojuje s Raymondem Aronem, avšak těžiště Aronova myšlení leží od konce 50. let 20. století spíše v analýze industriálních společností a totalitní režimy zkoumá jako fenomén industriální společnosti.

Literatura: Arendtová, Hannah. 1994. Krize kultury: čtyři cvičení v politickém myšlení. Praha: Mladá fronta. Arendtová, Hannah. 1995. Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla. Praha: Mladá fronta. Arendtová, Hannah. 2004. O násilí. Praha: Oikymenh. Arendtová, Hannah. 1996. Původ totalitarismu I - III. Praha: Oikymenh. Aron, Raymond. 1993. Demokracie a Totalitarismus. Praha: Atlantis. Balík, Stanislav a Kubát, Michal. 2004. Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán. Popper, Karl Raimond. 1994. Otevřená společnost a její nepřátelé I. Uhranutí Platónem. Praha: Oikymenh. Popper, Karl Raimond. 1994. Otevřená společnost a její nepřátelé II. Vlna prorocství: Hegel, Marx a co následovalo. Praha: Oikymenh. Novák, Miroslav. 2007. Mezi demokracií a totalitarismem. Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století. Brno: Mezinárodní politologický ústav.

Garantující pracoviště: Katedra filosofie a společenských věd,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: doc. Mgr. Jaroslav Daneš, Ph.D.

Oponent: Mgr. Ladislav Koreň, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 30.4.2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala (pod vedením vedoucího diplomové práce) samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 23. 6. 2016

Poděkování

Chtěla bych poděkovat především vedoucímu mé diplomové práce doc. Mgr. Jaroslavovi Danešovi, Ph.D. za ochotu, trpělivost a cenné rady při psaní této práce. Velké poděkování náleží celé mé rodině a blízkým za podporu, trpělivost a povzbuzování po dobu mého studia.

Anotace:

STÁRKOVÁ, JANA. *Různé přístupy k fenoménu totalitarismu v politické filosofii 20. století*. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2016, 83 s. Diplomová práce.

V diplomové práci *Různé přístupy k fenoménu totalitarismu v politické filosofii 20. století* představuji analýzu fenoménu totalitarismu na třech případových studiích. Jedná se o tři významné autory, kteří výrazně přispěli k analýze tohoto jevu - Hannah Arendtová, Raymond Aron a Karl R. Popper. Na vlastní oči zažili genezi a praxi totalitních režimů. Měli přímé zkušenosti s totalitním režimem, což se zrcadlilo v jejich analýze fenoménu totalitarismu. Zabývám se zde podmínkami pro vznik, rozvoj a fungování těchto systémů. Právě tyto tři autoři podali nejzevrubnější analýzu tohoto jevu, avšak učinili tak z naprosto různých perspektiv. Věnuji se vymezení pojmu totalitarismu a shrnuji jeho základní charakteristiky prostřednictvím hlavních analytiků tohoto pojmu, jako jsou G. Sartori, C. J. Friedrich, J. J. Linz.

Klíčová slova: totalitarismus, Arendtová, Aron, Popper

Annotation:

STÁRKOVÁ, JANA. *Different Approaches to the Phenomenon of Totalitarianism in the Political Philosophy of the 20th Century*. Hradec Králové : Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2016, 83 pp. Diploma Dissertation.

In my master thesis *Different Approaches to the Phenomenon of Totalitarianism in the Political Philosophy of the 20th Century* I am presenting analysis of the phenomenon of totalitarianism on three case studies. There are three major authors who have contributed significantly to this phenomenon analysis - Hannah Arendt, Raymond Aron and Karl R. Popper. All of them experienced the origin and practice of totalitarian regimes with their own eyes. They had direct experience with the totalitarian regime which was reflected in their analysis of the phenomenon of totalitarianism. I am dealing with conditions for the origin, development and functioning of these systems. It was precisely these three authors who gave the most detailed analysis of this phenomenon doing so, however, from totally different perspectives. I am addressing to the totalitarianism definition and summarizing its basic characteristics through this concept main analysts G. Sartori, C. J. Friedrich, J. J. Linz.

Keywords: totalitarianism, Arendt, Aron, Popper

Obsah:

ÚVOD.....	9
1. POJEM A CHARAKTERISTIKA TOTALITARISMU.....	12
1.1 Pojem a definice totalitarismu	12
1.2 Modernita a primordialita totalitarismu	15
1.3 Základní charakteristické znaky totalitarismu	15
1.3.1 C. J. Friedrich a Z. Brzeziński	15
1.3.2 J. J. Linz.....	16
1.3.3 G. Sartori	17
1.3.4 S. Balík a M. Kubát	18
1.3.5 R. Preisner a V. Čermák	19
1.4 Srovnání nacistického Německa a komunistického Sovětského svazu	20
2. HANNAH ARENDTOVÁ	23
2.1 Dílo Hannah Arendtové	23
2.2 Totalitarismus a Hannah Arendtová	24
2.2.1 Masová společnost.....	25
2.2.2 Ideologie	27
2.2.3 Totalitní propaganda.....	28
2.2.4 Totalitní organizace	30
2.2.5 Nadvláda totalitarismu.....	31
2.2.6 Tajná policie a teror	33
2.3 Ohlasy na <i>Původ totalitarismu</i> Hannah Arendtové	34
3. RAYMOND ARON	39
3.1 Dílo Raymonda Arona	39
3.2 Pluralitní a monopolní režimy	41
3.2.1 Pluralitní režimy	41
3.2.2 Režimy jedné strany	42

3.2.2.1	Režimy ostří meče	43
3.3	Totalitarismus a Raymond Aron	45
3.3.1	Je totalitarismus moderní fenomén nebo má své historické obdoby?	46
3.3.2	Srovnání komunistického a fašistického režimu	47
3.3.3	Předurčení režimu jedné strany k totalitarismu	50
3.4	Sekulární náboženství	50
3.5	Ideologie a teror	52
4.	KARL RAIMUND POPPER	54
4.1	Dílo Karla R. Poppera.....	54
4.2	Uzavřená a otevřená společnost.....	55
4.3	Historicismus	57
4.4	Platónovy totalitní tendence.....	59
4.4.1	Ideální stát	60
4.4.2	Teorie spravedlnosti	61
4.4.3	Princip vůdcovství	63
4.5	Zdroje moderního totalitarismu	66
4.5.1	G. W. F. Hegel a historicismus.....	66
4.5.2	K. Marx a historicismus	69
4.5.2.1	Ekonomický historicismus	69
4.5.2.2	Bezmocnost politického státu	70
4.5.2.3	Proroctví	71
ZÁVĚR.....		74
Seznam použitých pramenů a literatury		80

ÚVOD

Řečeno slovy Erica Hobsbawma, 20. století bylo stoletím extrémů.¹ Politické dějiny první poloviny 20. století jsou poznamenány bojem demokracie s autoritativními a totalitními systémy vládnutí. Tento souboj byl ve filozofické rovině interpretován jako krize konceptu moderny neboli osvícenství. Přesahuje až do sedmdesátých let a v jistém smyslu není ukončen ani v současnosti. Vědeckotechnický pokrok - komunikační a informační technologie, dopravní technika a pokroky v medicíně - radikálně a rychle měnil život lidí, ale 20. století poznamenaly i dvě světové války s desítkami miliónů mrtvých. Ve třicátých letech 20. století postihla většinu zemí velká hospodářská krize. Její hospodářské, sociální, politické a morální důsledky oťráslly všemi státy a došlo ke krizi demokratického systému. Druhá čtvrtina tohoto století je v Evropě poznamenána zápasem demokracie s totalitními a autoritativními režimy, který má lokální přesah až do let sedmdesátých (Španělsko) a v jistém smyslu není ukončen ani v současnosti.

Ve své diplomové práci se budu zabývat různými přístupy k fenoménu totalitarismu v politické filozofii 20. století. Mnoho historiků, politologů, filozofů, antropologů a dalších odborníků se ve svých dílech touto problematikou zabývá a snaží se zmapovat genezi totalitních systémů a v duchu teze historia magistra vitae vyvodit nějaké poučení. Ve své práci se zaměřím především na myšlení Hannah Arendtové, Raymonda Arona a Karla R. Poppera. Samotný pojem totalitarismu je spojen se studiem nedemokratických systémů a to především s nacistickým a komunistickým režimem.

Milníky v bádání o totalitních a autoritativních režimech jsou práce Hannah Arendtové, Raymonda Arona, Karla R. Poppera, Juana J. Linze, Carla J. Friedricha, Zbigniewa K. Brzezińskiego či Giovanni Sartoriho. V českém prostředí jsou příspěvky na toto téma skromné. Významným zdrojem informací byla pro mě při studiu problematiky totalitarismu kniha Stanislava Balíka a Michala Kubáta *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*². Je to první publikace v češtině, která se zabývá jak politickou teorií totalitních a autoritativních režimů, tak i jejich praktickým fungováním. Zajímavé názory a postřehy o problematice totalitarismu lze nalézt i ve sbornících

¹HOBSBAWM, E. J. *Věk extrémů: krátké 20. století 1914-1991*. Překlad Jana Pečirková a Petr Štěpánek. Vyd. 2. Praha: Argo, 1998 [i.e. 2010]. 627 s. Historické myšlení; sv. 4. ISBN 978-80-257-0302-1.

²BALÍK, Stanislav a KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2004. 167 s. Bod. ISBN 80-86569-89-6.

*Totalitarismus*³, které vydává katedra antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. Tato katedra pořádá interdisciplinární sympozia, která jsou věnována problematice totalitarismu a účastní se jich různí odborníci z českých i zahraničních univerzit a akademických institucí.

V první části se věnuji vymezení pojmu totalitarismus, a to proto, že ne vždy panovala v odborné sféře shoda ohledně definice tohoto pojmu, a též proto, že laická veřejnost má tendenci směřovat autoritativní a totalitní systém vládnutí. Shrnuji základní charakteristiky tohoto fenoménu prostřednictvím hlavních analytiků pojmu totalitarismu, jako jsou G. Sartori, C. J. Friedrich, J. J. Linz. Pozastavím se zde i nad otázkou srovnání nacismu a komunismu.

Svou práci pojmám jako historickou komparativní studii. Budu se zabývat třemi autory, kteří genezi a praxi totalitních režimů zažili na vlastní oči. Zaměřím se tedy na H. Arendtovou, R. Arona a K. R. Poppera.

Jedno ze základních děl v rámci studia totalitarismu je *Původ totalitarismu*⁴ (*The Origins of Totalitarianism*) Hannah Arendtové. Mezi významná díla vztahující se k tématu totalitarismu patří kniha *Demokracie a totalitarismus*⁵ (*Démocratie et totalitarisme*) Raymonda Arona a práce Karla Poppera *Otevřená společnost a její nepřátelé I.*⁶ (*The Open Society and Its Enemies. Vol. I.*) a *Otevřená společnost a její nepřátelé II.*⁷ (*The Open Society and Its Enemies. Vol. II.*).

Tyto autory jsem si vybrala proto, že všichni tři byli před druhou světovou válkou etablováni na evropské akademické půdě a vlastníma očima pozorovali nástup totalitních režimů. Měli přímé zkušenosti s totalitním režimem, což se nepochybně odrazilo na jejich snaze o výklad fenoménu totalitarismu. Tito filozofové patřili mezi první teoretiky, kteří se snažili vysvětlit genezi a fungování těchto politických systémů.

Ve své práci *Různé přístupy k fenoménu totalitarismu v politické filosofii 20. století* budu hledat odpověď na několik otázek na třech případových studiích.

³*Totalitarismus...* Plzeň: Katedra antropologie, Fakulta filozofická Západočeské univerzity, 2005- .

⁴ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. 679 s. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5.

⁵ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. 218 s. ISBN 80-7108-064-0.

⁶POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. 354 s. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6.

⁷POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. II., Vlna prorockví: Hegel, Marx a co následovalo*. Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. 388 s. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4.

Je totalitarismus historický nebo čistě moderní fenomén? Je totalitarismus fenoménem moderních masových společností s masovými komunikačními médii, nebo můžeme pozorovat jeho určité formy v různých civilizačních epochách? Tato otázka souvisí s definičními znaky totalitních a autoritativních systémů. Dále se budu zabývat podmínkami pro vznik, rozvoj a fungování těchto systémů především na základě myšlení a názorů významných filozofů, kteří se problematikou totalitarismu zabývali - Hannah Arendtové, Raymonda Arona a Karla Poppera. Právě tyto tři autoři podali nejzevrubnější odpovědi na dané otázky, avšak učinili tak z naprosto různých perspektiv.

1. POJEM A CHARAKTERISTIKA TOTALITARISMU

Euroamerická civilizace od doby osvícenství žila ve víře v rozum a vědeckotechnický pokrok, ale dějiny 20. století, kterým dominovaly dvě světové války a konflikt mezi demokratickými a totalitními režimy, touto vírou otřásl. Pojem totalitarismus odráží snahu řady historiků, filozofů, politologů, umělců a dalších významných autorů porozumět tragickým událostem 20. století. V této kapitole se zabývám především definicí, klasifikací a základními charakteristikami pojmu totalitarismus.

1.1 Pojem a definice totalitarismu

Výraz totalitní, ze kterého vzešel pojem totalitarismus, má svůj základ v latině (totalis - celý, celkový). Uvedení tohoto pojmu do oblasti politiky je většinou mylně připisováno Benitu Mussolinimu, který na 4. kongresu Národní fašistické strany (PNF) řekl: „*Uskutečnili jsme v celé zemi tak velký boj, že nyní musíme být tady i tam. Nejen to, ale i tento cíl musí být charakterizován jako naše nezkrotná totalitní vůle a budeme v ní pokračovat s ještě větší neústupností (...) Chceme prostě zfašizovat Národ tak, aby zítra Ital a fašista znamenaly totéž.*”⁸ Jak se uvádí v knize *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, díky Mussolinimu se tento pojem rozšířil v politice i ve společnosti, ale první člověk, který slovo totalitní použil v politickém smyslu, byl pravděpodobně Giovanni Amendola, který takto označil Mussoliniho vládu pro jeho snahu o úplné ovládnutí veřejného života v zemi. Slovo totalitarismus se poprvé vyskytlo v časopise *La Rivoluzione Liberale*, kde ho v roce 1925 ve svém článku použil italský politik a novinář Lelio Basso. V rámci široké veřejnosti se výraz „totalitní” rozšířil po konci druhé světové války, a to s negativním významem.⁹

Můžeme se setkat s různými a nejednotnými definicemi pojmu totalitarismus. *Moderní oxfordský slovník 20. století*¹⁰ uvádí rozsáhlý výklad: „*Totalitarismus, termín ve 20. stol. k označení ideologie politických režimů nepovolujících na svém území*

⁸BALÍK, Stanislav a KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2004. Bod. ISBN 80-86569-89-6, s. 21

⁹ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-461-3, s. 227-228

¹⁰TEED, Peter. *Moderní oxfordský slovník 20. století*. Překlad Václav Šmejkal. 1. vyd. Praha: Knižní klub, 1994. 575 s. ISBN 80-7176-105-2.

žádnou instituci (organizaci, společenství) nekontrolovanou státem. Jde o volně definovaný pojem, vždy užívaný hanlivě, např. ve spojení s režimem nacistického Německa nebo stalinského Sovětského Svazu. Neznamená však nutně fyzické násilí v politice a není synonymem pro absolutismus nebo autokracii. Režim získává totalitní rysy, jakmile posiluje svůj dohled nad učebními osnovami škol a univerzit, manipuluje hromadnými sdělovacími prostředky, zatímco upadá vliv nezávislých institucí. ”¹¹

Ve *Filozofickém slovníku*¹², který sestavili autoři G. Durozoi, A. Roussel a J. Sokol, je tato definice: „(Z lat. *totalis celkový*). Tento pojem, obecně pejorativního významu, označuje politickou koncepci, podle které jsou lidé podřízeni nadvládě sociálních nebo politických institucí (třída, rasa, stát), autoritářským způsobem kontrolujících osoby a jednání jednotlivců podle zásady státního zájmu a na úkor práv jednotlivců. Na rozdíl od státních zřízení, inspirovaných politickým liberalismem, prostředky totalitárních režimů jsou především existence jedné strany, ovládání hospodářství státem a splynutí výkonné, zákonodárcí a soudní moci. ”¹³

Poměrně složitou definici totalitarismu přináší český antropolog a pedagog prof. Ivo T. Budil, který byl garantem mezioborových konferencí věnovaných problematice totalitarismu, které se uskutečnily na půdě Filozofické fakulty Západočeské univerzity v letech 2005-2014. V jednom ze svých rozhovorů definoval totalitarismus takto: „Totalitarismus představuje souhru excesivního pragmatického machiavellismu a voluntarismu totalitních vůdců, těžících ze zhroucení tradičního morálně religiozního kontextu politické aktivity, plně využívajících moderních kontrolních technologií a propagandistických procedur a prosazujících brutálním terorem totální transformaci politického, sociálního a ekonomického řádu a politické imaginace nabývající často sekulárně milénaristického étosu a zasahující široké vrstvy, které alespoň v počátečním údobí do konsolidace a formalizace totalitní politické moci akceptují či podporují totalitní vládu ve jménu dosažení nacionalistických, nostalgicky proti-moderních nebo sociálně revitalizačních cílů. ”¹⁴

¹¹TEED, Peter. *Moderní oxfordský slovník 20. století*. Překlad Václav Šmejkal. 1. vyd. Praha: Knižní klub, 1994. 575 s. ISBN 80-7176-105-2, s. 522

¹²DUROZOI, Gérard, ROUSSEL, André a SOKOL, Jan. *Filozofický slovník*. Překlad Jan Binder. 1. vyd. Praha: EWA, 1994. 352 s. ISBN 80-85764-07-5

¹³ Tamtéž, s. 304

¹⁴ CHOLÍNSKÝ, J., BUDIL, I. T. Totalitarismus v teorii a praxi. *Securitas imperii: sborník k problematice bezpečnostních služeb*. 21, 02/2012. Praha: Themis, [1994]-. ISSN 1804-1612, s. 229

Pojem totalitarismus zahrnuje rovněž rozsáhlá encyklopedie *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*¹⁵. Stručný obsah tohoto hesla zní, že pojem totalitarismus se stal oblíbeným popisem pro fašistické (vč. nacistických) a komunistické režimy po druhé světové válce, i když pojem pochází z roku 1920. Totalitarismus je považován za více orientovaný na budoucnost než autoritativní režimy. Využívá technologie dvacátého století ke kontrole občanů, a to ve větší míře než je tomu tak v jiných typech systémů. Teror je klíčovým znakem a konkrétní skupiny jsou často terčem pro vyloučení a hledání obětních beránků.¹⁶

Politologický slovník *The concise Oxford dictionary of politics*¹⁷ uvádí totalitarismus jako diktátorskou formu centralizované vlády, která řídí každý aspekt státu a soukromého chování. Ačkoli pojem byl původně určený k pojmenování fašistických a komunistických režimů, totalitarismus je především spojován s popisem Sovětského svazu.¹⁸

Sovětské a ruské prameny se problémem totalitarismu příliš nezabývaly, v těchto pramenech se objevuje především až po rozpadu Sovětského svazu. Např. v encyklopedickém slovníku *Politologija*¹⁹ je uvedeno krátké heslo zaměřené na minulost: „*Totalitarismus - státní zřízení, které uskutečňuje absolutní kontrolu nad všemi oblastmi společenského života. Jako ideál totalitarismu může sloužit systém, který popsal G. Orwell v antiutopii: „1984“. Stalinský a hitlerovský režim - prototypy tohoto ideálu.*”²⁰

Jak dokládá tato stručná ukázka, můžeme se setkat s různými definicemi pojmu totalitarismus. Obecně se mu připisuje negativní význam a v běžné mluvě se chápe jako opak demokracie. Problém shody nad definicí se týká zejména toho, jaké prvky považují autoři za rozhodující pro porozumění fenoménu totalitarismu. Jako charakteristické znaky totalitních politických systémů se uvádějí: existence jedné vládnoucí politické strany, oficiální státní ideologie, jediná vládnoucí skupina, která disponuje monopolem moci, kontrola všech oblastí veřejného i soukromého života

¹⁵BALTES, Paul B., ed. a SMELSER, Neil J., ed. *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*. 1st ed. Amsterdam: Elsevier, 2001. 26 sv. ISBN 0-08-043076-7.

¹⁶Tamtéž, s. 15788-15791

¹⁷MCLEAN, Iain, ed. *The concise Oxford dictionary of politics*. 1st publ. Oxford: Oxford University Press, 1996. x, 559 s. Oxford paperback reference. ISBN 0-19-285288-4.

¹⁸Tamtéž, s. 501

¹⁹AVER'JANOV, Ju. I., ed. *Politologija: enciklopedičeskij slovar'*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo kommerčeskogo universiteta, 1993. 431 s.

²⁰Tamtéž, s. 375

občanů, dohled nad prostředky masové komunikace, kontrola ekonomiky. Nejčastěji je tento termín používán ve spojení s režimem nacistického Německa nebo stalinského Sovětského svazu.

1.2 Modernita a primordialita totalitarismu

S otázkou definice totalitarismu úzce souvisí problém modernity či primordiality totalitarismu. Ve dvacátém století se můžeme setkat s různými názory na problematiku totalitarismu nebo totalitních systémů. Na základě těchto názorů lze autory rozdělit do dvou základních skupin. Nejdůležitější charakteristikou, která tyto autory odlišuje, je otázka, zda totalitarismus je rysem pouze moderní doby (masové společnosti) nebo zda se jedná o fenomén, který se objevuje v naší historii od počátku, a můžeme se s ním tedy setkat v různých obdobích dějin. V první skupině, kterou můžeme nazvat modernisté, převládá názor, že totalitarismus je pouze moderním novodobým fenoménem, jeho vznik je podmíněn moderní masovou společností a moderními technologiemi, které umožňují masovou propagandu a masový teror. Zastánci tohoto názoru jsou Hannah Arendtová, Raymond Aron, Juan J. Linz, Carl J. Friedrich, Zbigniew K. Brzeziński či Giovanni Sartori. Mezi zástupce primordiality totalitarismu, kteří prosazují názor, že totalitarismus se v lidských dějinách vyskytuje od počátku, můžeme zařadit například Vladimíra Čermáka, Karla R. Poppera a Jacoba L. Talmona.

1.3 Základní charakteristické znaky totalitarismu

Podobně jako v případě definice a historicity či modernity totalitarismu nepanuje shoda ani, pokud jde o základní charakteristiky totalitarismu. V mnoha případech se názory shodují, tím pádem se objevuje určitá představa základních znaků a charakteristik. Většina autorů uznává šest klasických Friedrichových základních znaků, které totalitarismus vystihují obecně.

1.3.1 C. J. Friedrich a Z. Brzeziński

Německo-americký profesor a politický teoretik Carl J. Friedrich a americký politolog Zbigniew Brzeziński byli jedněmi z prvních významných teoretiků totalitních režimů, kteří se snažili teoreticky a komplexně vymezit pojem totalitarismus a jeho základní prvky, přičemž vycházeli z analýzy nacistického a komunistického režimu.

Ve svém společném díle *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*²¹ (Totalitní diktatura a autokracie) uvádějí šest základních znaků totalitarismu:

- a) oficiální ideologie, kterou musí všichni členové společnosti přijímat a akceptovat;
- b) jediná masová politická strana, která je řízena jediným člověkem („diktátor,,“);
- c) fyzická a psychická kontrola společnosti skrze tajnou policii, která využívá kruté postupy (policejní teror);
- d) kontrola prostředků masové komunikace (tisk, rozhlas, televize, knihy);
- e) monopol na kontrolu armády (ozbrojené moci);
- f) centrální řízení a plánování hospodářství a kontrola ekonomiky.²²

Tyto znaky totalitarismu jsou považovány za fundamentální pro následující zkoumání fenoménu totalitarismu.

Ve své práci autoři nejprve rozebírají obecné charakteristiky totalitní diktatury. Dále následují kapitoly o diktátorovi, jeho straně, povaze a roli ideologie, o propagandě, teroru a centralizovaném hospodářství.

1.3.2 J. J. Linz

Studiem nedemokratických režimů (především autoritářských) se zabýval také americký politolog Juan José Linz, který vycházel z myšlenek C. J. Friedricha a Z. Brzezińského. Ve své práci *Totalitarian and authoritarian regimes*²³ (Totalitní a autoritářské režimy) se věnuje analýze zásadních rozdílů mezi totalitními a autoritářskými systémy. Mezi základní znaky totalitních systémů řadí:

- a) monopol moci jedné strany nebo malé skupiny lidí;
- b) vůdčí ideologie, která řídí život společnosti;
- c) politická mobilizace - aktivní participace občanů na veřejném životě.

²¹FRIEDRICH, Carl J a BRZEZINSKI, Zbigniew K. *Totalitarian dictatorship and autocracy: Second edition, revised by Carl J. Friedrich*. Second edition, third printing, 1968. New York: Frederick A. Praeger, 1968. xvi, 439 s.

²²Tamtéž, s. 22

²³LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000. vii, 343 s. ISBN 1-55587-866-0.

Tyto znaky můžeme samostatně nalézt i u jiných nedemokratických systémů, ale všechny současně pouze v totalitním systému. J. J. Linz uvádí: „*Jakákoli typologie totalitních systému musí vzít v úvahu relativní důležitost ideologie, stranických a masových organizací a politického vůdce nebo vedoucí skupiny - soudržnost nebo štěpení ve vedení. Kromě toho se musí analyzovat, jak tyto tři aspekty souvisejí se společností a její strukturou, historií a kulturními tradicemi. Rozdílné totalitní systémy nebo fáze stejného systému mohou být charakterizovány jako více ideologické, populistické nebo byrokratické, v závislosti na charakteru jedné strany a více charizmatické, oligarchické, dokonce feudální, v závislosti na struktuře dominantního centra moci. Absence některého z těchto tří faktorů nebo jejich oslabení zásadně změni charakter systému.*”²⁴

1.3.3 G. Sartori

Významným příspěvkem k problematice totalitarismu je dílo italského politologa a filozofa profesora Giovanni Sartoriho, který se tomuto problému věnuje ve své knize *Democratic theory*²⁵ (Teorie demokracie). Podle Sartoriho vládní monopol ozbrojených sil není určující vlastností totalitarismu. Ohledně oficiální ideologie také s autory nesouhlasí a poznamenává, že oficiální ideologie je charakteristická i pro autoritativní režimy. Nezdál se mu ani bod týkající se centrálního řízení ekonomiky, protože v nacistickém Německu nebyla ekonomika centrálně řízená. Sartori říká, že definovat pojem totalitarismus můžeme pouze za podmínky, že jej budeme používat jen pro moderní, současný fenomén a musíme zůstat v sémantické oblasti slova totalitarismus.

Sartori spojuje totalitarismus s moderními režimy a zdůrazňuje souvislost vzniku a rozvoje totalitarismu s moderními technologiemi, které umožňují rozšiřování totalitní moci. Za podstatné znaky totalitarismu Sartori považuje:

- a) totální rozšíření a pronikání moci státu,
- b) ideologizace politiky ve formě politického náboženství,
- c) politické ovládnutí veškerého života - politického i mimopolitického. Toto je atribut, který odlišuje totalitarismus od ostatních nedemokratických režimů.

²⁴LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000. ISBN 1-55587-866-0, s. 69

²⁵SARTORI, Giovanni. *Democratic theory*. New York: Frederick A. Praeger, 1965. xvi, 479 s.

Sartori zdůrazňuje, že všechny politické systémy jsou dynamické, ale postupem času ztrácejí svou hybnou sílu a stávají se rutinními. Z toho důvodu rozlišil dvě fáze - před-rutinní a rutinní. Teror, čistky nebo koncentrační a vyhlazovací tábory považuje Sartori za před-rutinní znaky.

O totalitarismu mluví Sartori jako o ideálním typu, o pólovém typu. „*Pólový typ (ideálního typu) není nic jiného než extrémní, tj. pólový konec kontinua, jehož logickou funkcí je jednoduše definovat kontinuum. (...) Totalitarismus tedy stojí na konci a je ukončením kontinua..., kterého opačně definovaným koncem je demokracie (stejně chápáná jako pólový typ).*”²⁶ Žádný politický režim není tedy čistě totalitní či čistě demokratický. Totalitarismus i demokracie se pouze snaží dosáhnout ideálního typu a více či méně se k němu přibližují.²⁷

1.3.4 S. Balík a M. Kubát

První českou publikací, která se souhrnně zabývá problematikou totalitarismu, je kniha Stanislava Balíka a Michala Kubáta *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Poskytuje ucelenou klasifikaci totalitarismu a autoritarismu, ukazuje rozdíly mezi těmito fenomény, které považuje za fakt moderní doby. Autoři se zabývají problematikou legitimacy těchto systémů, autoritářskou osobností a politickým vůdcovstvím, totalitními ideologiemi a autoritativní mentalitou. Věnují se zde rovněž fungováním totalitarismu a autoritarismu v praxi a uvádějí konkrétní příklady nedemokratických režimů 20. století (nacistické Německo, sovětské Rusko, Salazarovo Portugalsko, lidové Polsko, Pol Potova Kambodža a další).

Ohledně charakteristických rysů totalitarismu se různí autoři v některých bodech shodují, v jiných zase rozcházejí. Stanislav Balík a Michal Kubát je ve své knize shrnují takto²⁸:

- a) Vznik v masové společnosti, ve které se člověk stává izolovaným a vykořeněným jedincem.
- b) Existence strany, která funguje jako střed veškeré moci. Ovládá jak politický život, tak život společenský. Řídí ozbrojené složky a informační monopol.

²⁶SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993, s. 202

²⁷Tamtéž, s. 192-205

²⁸BALÍK, Stanislav a KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2004. Bod. ISBN 80-86569-89-6, s. 42-43

- c) Ve vedení strany stojí zbožštělý a mocný Vůdce. Totalitní režim vystupuje jako anti-náboženský, ale využívá mnoho prvků náboženství a to jako prostředky k udržení své legitimacy.
- d) Existence ideologie, která slouží jako základ pro vládu strany, vysvětluje údajnou realitu. Ospravedlňuje prostředky použité k dosažení určeného cíle. „*Spojení absolutní moci a absolutního ospravedlnění je jednou ze základních charakteristik totalitního panství.*”²⁹
- e) Od občanů je vyžadováno, aby byli aktivní ve veřejném životě. Nejprve je aktivita spojena se zakládáním nového řádu, později je ale nutné hledat nový předmět zájmu. „*Totalitní režim musí být za každou cenu dynamický, stacionarita jej dříve nebo později "zabije".*”³⁰
- f) Tajná policie, jejímž úkolem je kontrola společnosti. Jako prostředek k ovládnutí společnosti užívá teror (fyzická a i psychická forma).
- g) Cílem totalitních režimů je za pomoci teroru a ideologie vytvořit nového člověka, „*oproštěného od všeho starého, ne-totalitního, člověka, který by byl vrcholem všeho jsoucna.*”³¹
- h) „*Totalitní společnosti mají schizofrenní charakter, jsou specifickým „spleťtým předivem klamu a sebeklamu”. Ačkoli vyžadují bezmezný aktivismus, vzbuzují lhostejnost.*”³²

1.3.5 R. Preisner a V. Čermák

Mezi významné české autory 70. a 80. let 20. století, kteří se zabývali totalitarismem, patří germanista a filozof Rio Preisner a právník a politolog Vladimír Čermák.

Ve své trilogii *Kritika totalitarismu*³³, *Česká existence*³⁴, *Až na konec Česka*³⁵ se R. Preisner věnuje komunistické totalitě a také jejímu uskutečnění ve dvacátém století v Československu. Preisner se zde věnuje marxismu jako ideologii, která, podle něj, vždy vyústí v totalitarismus. „... *marxismus má totalitární substrát,*

²⁹BALÍK, Stanislav a KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2004. Bod. ISBN 80-86569-89-6, s. 43

³⁰Tamtéž.

³¹Tamtéž.

³²Tamtéž.

³³PREISNER, Rio. *Kritika totalitarismu: fragmenty*. 2. vyd. Londýn: Rozmluvy, 1984. 400 s. Rozmluvy; sv. 14. ISBN 0-946352-14-3.

³⁴PREISNER, Rio. *Česká existence*. Praha: Rozmluvy, 1992. 287 s. ISBN 80-85336-17-0.

³⁵PREISNER, Rio. *Až na konec Česka*. Purley: Rozmluvy, 1987. 309 s. ISBN 0-946352-41-0.

který se však projeví až v okamžiku, kdy se marxisté dostanou k moci.”³⁶ Dále zde tvrdí, že totalitní systémy ničí člověka a to z hlediska jeho hmotné základny a duchovní nadstavby, snaží se zničit mezilidské vztahy, bez kterých člověk není člověkem. Jeho stručná formulace totalitarismu v díle *Kritika totalitarismu* zní: „Člověk a svět odlidštěný a odskutečněný systémem dialektické identity, což se » klade « jako náhrada za popřenou a poplivanou Trojjedinost Boha.“³⁷ Trojjedinost boha je chápána jako jednota. Mimo jiné patří k autorům, kteří viděli podobnost mezi nacismem a komunismem.³⁸

Nejznámějším příspěvkem V. Čermáka k rozboru totalitních systémů je především první díl jeho pětidílné práce *Otázka demokracie*³⁹, který nese název *Demokracie a totalitarismus*⁴⁰, kde se zabývá pojmy demokracie a totalitarismus. Při své práci se inspiroval šesti základními znaky totalitarismu C. J. Friedricha a důraz klade především na roli teroru. Mezi další znaky totalitarismu řadí jedinou ideologii, která řídí jednotlivce i společnost, monopol moci, totalitní uchopení a absolutní kontrolu veškerého života (individuálního a společenského). Rozlišil tři základní typy totalitních systémů - komunistický, nacistický a fašistický. Čermák mezi těmito třemi typy nevidí žádný velký rozdíl, dokonce komunismus pokládá vzhledem k nacismu a fašismu za vyšší evoluční stupeň. Čermák chápe totalitarismus jako projev lidské povahy. „Kořenem totalitarismu je tedy sám člověk jako psychofyzický, sociální a historický element a on také jediný, i když s nezbytnou institucionalizací politických, sociálních a ekonomických prvků a v souladu s konkrétními historickými a společenskými podmínkami, může tomuto zlu, jež je skryto v něm samotném, čelit“⁴¹

1.4 Srovnání nacistického Německa a komunistického Sovětského svazu

Při stanovování charakteristických rysů totalitních systémů vycházeli autoři především z analýzy nacistického a stalinistického režimu, které patřily mezi nejvýraznější příklady totalitních systémů 20. století v Evropě. Nacistické Německo

³⁶PREISNER, Rio. *Kritika totalitarismu: fragmenty*. 2. vyd. Londýn: Rozmluvy, 1984. Rozmluvy; sv. 14. ISBN 0-946352-14-3, s. 41

³⁷ Tamtéž, s. 400

³⁸PREISNER, Rio. *Kritika totalitarismu: fragmenty*. 2. vyd. Londýn: Rozmluvy, 1984. 400 s. Rozmluvy; sv. 14. ISBN 0-946352-14-3.

³⁹ ČERMÁK, V., *Otázka demokracie I. - V.*, Praha - Olomouc 1992 - 1999

⁴⁰ ČERMÁK, Vladimír. *Otázka demokracie. [Díl] 1, Demokracie a totalitarismus*. 1. vyd. Praha: Academia, 1992. 221 s. ISBN 80-200-0379-7.

⁴¹ Tamtéž, s. 152

a stalinistický Sovětský svaz mají mnoho znaků společných. Oba tyto režimy usilovaly o absolutní dohled nad občany a jejich každodenním životem, snažily se o nadvládu všeho - politického, společenského i soukromého života. V obou těchto totalitních diktaturách se objevily různé formy útlaku a teroru jako tajná policie, koncentrační a vyhlazovací tábory, pracovní tábory (GULAG). V Německu i v Sovětském svazu se prosadil kult vůdce: Německo - Hitler, Sovětský svaz - Stalin. Oba tyto muži byli mimo jiné velice obratní ve lži a byli také dobrými řečníky. Oslňující, jak popisuje Arendtová, není „*Hitlerova a Stalinova obratnost ve lži, nýbrž skutečnost, že byli schopni organizovat masy do kolektivní jednotky, která podporovala jejich lži a dodávala jim impozantní lesk.*“⁴²

Přes zdánlivou podobnost obou režimů, nalezneme mezi nimi i značné rozdíly, které se ukazovaly především v oblasti ideologie a hospodářství. Sovětský systém vyrůstal z komunistické ideologie, bolševismus byl internacionálně a třídně socialistický, kdežto nacismus prosazoval elitismus a rasismus a byl nacionálně socialistický. V ekonomické oblasti se Sovětský svaz snažil prosadit centrálně řízené hospodářství a aktivně bojoval proti soukromému vlastnictví, v nacistickém Německu se soukromé vlastnictví zachovalo.

Praktické fungování totalitních režimů autoři mnohdy demonstrovali na srovnání nacismu a stalinismu. Hannah Arendtová analyzuje fenomén totalitarismu právě na srovnání nacismu a stalinismu, díky čemuž se její dílo *Původ totalitarismu* proslavilo, ale i proto bylo také značně kritizováno. V době vydání díla byl J. V. Stalin stále u moci a byl považován za velkého vůdce. Bylo tedy pobuřující a nevhodné srovnávat stalinismus s nacismem.

Raymond Aron uznává jistou podobnost obou režimů, ale tvrdí, že jde o zcela odlišné ideologie, a vidí mezi nimi značný rozdíl. Podle něj komparativní analýza, již využívá Arendtová, nestačí, ale je nutné provést i historickou a ideologickou analýzu. Ve své knize *Demokracie a totalitarismus* zdůrazňoval neslučitelnost těchto dvou ideologií a považoval za nesprávné srovnávat tyto dva režimy jako celky. Aron zde říká, že viditelným rozdílem jsou „*ideologie a v důsledku toho cíle. To, že oba tyto typy režimů obsahují monopolní stranu, je evidentní, ale říká to málo. Rozhodující otázkou nakonec je, k čemu tato hnutí směřují. Že všechna tato hnutí usilují nakonec o absolutní*

⁴²ARENDR, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 464

moc, že si strana u moci vytváří možnost jednat, aniž by se přitom setkávala s překážkami a aniž by tolerovala opozici, to je evidentní, ale mocenský monopol je prostředek, ne účel. Cíle, ideologie, praktiky jsou odlišné.”⁴³

V Německu skončil totalitarismus smrtí Hitlera, v Rusku smrtí Stalina sice skončila nejděsivější forma vlády, ale zdá se, že v Sovětském svazu a následně v Rusku se demokracie prosazovala a prosazuje obtížně a stále se zde projevují znaky totalitarismu.

V obecném povědomí přetrvává jako nejkrutější režim moderní historie v Evropě německý nacionální socialismus pod vedením Adolfa Hitlera. Na nacismus je dnes pohlíženo se značnou nenávistí, zatímco tento pohled opomíjí zločiny komunistických režimů, které pravděpodobně nebyly dosud zcela zdokumentovány. Sovětský svaz byl významný spojenec protihitlerovské koalice, po válce patřil k vítězným mocnostem a pohled na něj nebyl zcela objektivní. Výstižně toto líčí historik a filozof Alain Besançon, který píše, že: *„historická paměť je dnes nepřijímá stejně. Nacismus, ač plně zmizel před více než půlstoletím, je právem předmětem nenávisti, kterou čas ani trochu neoslabil. Uvažování o něm, naplněné hrůzou, každým rokem dokonce nabývá na hloubce a šířce. Naopak komunismus, ač zcela čerstvý a ač padl teprve nedávno, se těší ztrátě paměti a amnestii, s níž téměř jednomyslně souhlasí nejen jeho stoupenci, neboť ti dosud existují, ale také jeho nejzavilejší nepřátelé, ba dokonce i jeho oběti. Ani jedni, ani druzí nepokládají za vhodné vytáhnout ho ze zapomnění.*”⁴⁴

⁴³ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 133

⁴⁴BESANÇON, Alain. *Nemoc století: komunismus, nacismus a holocaust*. Překlad Svetožár Pantůček. Vyd. 1. Praha: Themis, 2000. Studie. ISBN 80-85821-89-3, s. 5

2. HANNAH ARENDTOVÁ

Hannah Arendtová je významná představitelka politického myšlení 20. století. Proslavila se především svým obsáhlým dílem *Původ totalitarismu*⁴⁵, které je známé jako jeden z prvních pokusů o komplexní analýzu vzniku a základních vlastností totalitarismu. Toto dílo patří mezi nejvýznamnější publikace, které se věnovaly a věnují fenoménu totalitarismu.

2.1 Dílo Hannah Arendtové

Předmětem zájmu se stal pro Hannah Arendtovou svět politiky a především problém lidské plurality, kterou považovala za podstatu veškerého jednání a političnosti. Právě totalitarismus ohrožoval pluralitu a spolubytí, což Arendtovou vedlo k hlubšímu zkoumání totalitních režimů, které se pro ni staly nejaktuálnějším a neodkladným filozofickým problémem. K politickým událostem přistupovala na základě své osobní zkušenosti s hrůznou realitou. Výsledkem jejich snah mělo být porozumění a pochopení fenoménu totalitarismu. S tímto fenoménem se pojí další témata a oblasti intelektuálního zájmu Arendtové, patří mezi ně pojem modernity, banalita zla, fenomén politična a depolitizace.

Ve svých dílech se autorka snaží vypořádat s nejzávažnějšími politickými událostmi své doby, snaží se pochopit jejich význam a historické pozadí, ukazuje jejich dopad na naše morální a politické úsudky. Její pojetí politiky je založeno na myšlence aktivního občanství, což znamená na hodnotě a významu občanské angažovanosti a kolektivním uvažování o událostech, které mají vliv na politické společenství.

V této práci se zaměřím především na její pojetí totalitarismu, o kterém zevrubně pojednává již zmíněné dílo *Původ totalitarismu*, které poprvé vyšlo v roce 1951. Druhé vydání z roku 1958 bylo rozšířeno o kapitolu s názvem Ideologie a teror. Toto dílo představuje analýzu původu a obsahu totalitarismu. Jedná se o jednu z nejdůležitějších publikací, které se věnovaly a věnují fenoménu totalitarismu. Jde rovněž o významnou studii nacistického a stalinistického režimu.

⁴⁵ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. 679 s. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5.

Dalším význačným dílem, které se tohoto tématu rovněž týká, je kniha *Eichmann v Jeruzalémě: banalita zla*⁴⁶. Jedná se o reportáž z průběhu soudního procesu s válečným zločincem Adolfem Eichmannem z roku 1961 v Izraeli, která je založena na mnoha dokumentech obžaloby i obhajoby a jiných tematických publikacích. V průběhu 60. a na počátku 70. let vydala Arendtová řadu esejů, mezi které patří kupříkladu esej *Krise kultury: (čtyři cvičení v politickém myšlení)*⁴⁷ či soubor esejů *O násilí*⁴⁸.

2.2 Totalitarismus a Hannah Arendtová

Otázku totalitarismu řeší Hannah Arendtová především ve svém díle *Původ totalitarismu*. Avšak nejprve se zde věnuje historické analýze antisemitismu a imperialismu, které se dle ní podstatně podílely na vzniku totalitarismu. Autorka zde popisuje vývoj antisemitismu v 18. a 19. století, dále se zabývá vzestupem rasismu a imperialismu v 19. a 20. století. V poslední části se zabývá totalitarismem, který považuje za epifenomén moderny. Postupně Arendtová představuje prvky, které se objevily v době antisemitismu, následně se rozvinuly v době imperialismu a plně byly použity v totalitarismu.

V části Antisemitismus se zabývá židovskou historií ve střední a západní Evropě, antisemitskými hnutími a jakou roli hráli při rozvoji státu Židé a jakou roli lidé nežidovského původu. Vidíme zde, že prvky této ideologie se plně uskutečnily v době imperialismu a úpadku národního státu. Arendtová analyzuje historii vztahů mezi Židy a státem v době vzniku a rozvoje národního státu, dále vztahy mezi Židy a společností a nakonec Dreyfusovu aféru, která ukázala antisemitismus jako možnou politickou zbraň. „*Politický vývoj dvacátého století zahnal židovský národ do bouřlivých událostí; židovská otázka a antisemitismus, z hlediska světové politiky relativně bezvýznamné jevy, se staly katalyzátorem nejprve vzestupu nacistického hnutí a poté stály u zrodu organizované struktury třetí říše, v níž každý občan musel prokázat, že není Židem, a světové války, jejíž krutost předčila předchozí válečné konflikty a konečně také*

⁴⁶ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Překlad Martin Palouš. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1995. 428 s. Souvislosti; sv. 5. ISBN 80-204-0549-6

⁴⁷ ARENDT, Hannah. *Krise kultury: (čtyři cvičení v politickém myšlení)*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994. 157 s. Váhy; sv. 11. ISBN 80-204-0424-4.

⁴⁸ ARENDT, Hannah. *O násilí*. Překlad Petr Fantys a Jiří Přibáň. 1. vyd. Praha: ISE, 1995. 78 s. Oikúmené. ISBN 80-238-0467-7.

bezprecedentního zločinu genocidy západní civilizace.”⁴⁹ Právě proto je pro ni důležité představit a porozumět židovské historii a vývoji antisemitismu.⁵⁰

Arendtová interpretuje imperialismus jako výsledek nesouladu mezi národním státem a ekonomickým rozvojem na konci 19. století. Tento nesoulad zničil staré formy státu a vyústil v rasismus a byrokracii. Imperialistickou moc charakterizuje nekonečný proces expanze a akumulace moci.⁵¹

Ve třetí a poslední části se autorka zaměřuje na analýzu obsahu totalitarismu a vychází přitom ze srovnání dvou totalitních systémů - nacistické Německo a stalinský Sovětský svaz. Ukazuje rozpad třídní společnosti a její historickou přeměnu ve společnost masovou. Za významné znaky totalitního režimu považuje určitou organizaci uvnitř hnutí, oficiální ideologii a především propagandu a teror.

2.2.1 Masová společnost

Za nutný předpoklad vzniku totalitních režimů Arendtová považuje přeměnu společnosti. Je nutné přetvořit společnost na masovou organizaci atomizovaných, izolovaných a vykořeněných jedinců. „*Hlavním znakem masového člověka není brutalita či primitivnost, nýbrž osamocení a nedostatek normálních sociálních vztahů.*”⁵² Totalitní hnutí organizuje masy, je závislé na síle počtu a proto se nemůže naplno rozvinout tam, kde nejsou masy dostatečně početné. Masy se podle autorky vyznačují tvárností, nedostatkem vlastní vůle a absencí vlastního "já". Masy jsou postradatelné skupiny, které je možné obětovat bez rizika značného vylidnění. Nemají žádné vědomí společného zájmu, jako je tomu u tříd. Tito lidé nemohou být začleněni do žádného politického útvaru, jsou to politicky indiferentní lidé.⁵³ Takovéto celkové zničení jakéhokoli sociálního pocitu masového člověka, což není pouze to, že on sám je postradatelný ale, že každý kolem něj je také postradatelný, připravilo vhodné podmínky pro nacistické hnutí.⁵⁴

⁴⁹ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 17

⁵⁰ Tamtéž, s. 51-198

⁵¹ Tamtéž, s. 201- 425

⁵² Tamtéž, s. 444

⁵³ Tamtéž s. 429-455

⁵⁴ SWIFT, Simon. *Hannah Arendt*. London; New York: Routledge, 2009. ISBN 0-203-88967-3, s. 91

Pro Arendtovou úspěch totalitních hnutí mezi masami a tedy nástup masové společnosti znamenal konec třídní společnosti a konec stranického systému, protože strany již nemohly zastupovat třídní zájmy. Zároveň byla vytvořena psychologie "masového člověka", pro něhož je typické popírání hodnoty jednotlivce, pocit postradatelnosti, nezájem o sama sebe, opovrhování základními pravidly zdravého rozumu, osamocenost, nedostatek sociálních vztahů. Od člena masy je vyžadována bezvýhradná loajálnost. Takovéto loajálnosti je schopen zcela izolovaný jedinec bez jakýchkoli společenských vztahů. Cíl totalitních hnutí spatřuje Arendtová v postupném zorganizování celé lidské rasy do masových organizací. „*Praktickým cílem hnutí je zorganizovat co možná nejvíce lidí v rámci vymezených hranic a uvést je v pohyb a udržovat je v něm. Politický cíl, jenž by představoval samotný cíl hnutí, prostě neexistuje.*”⁵⁵ Hnutí, které je neustále v pohybu, je trvalým procesem ovládání každého jednotlivce v každé oblasti života.⁵⁶

Při analýze totalitních vlád - nacismus a bolševismus - dochází Arendtová k názoru, že masy se v těchto režimech rodily v odlišných podmínkách. Vznik atomizované společnosti, ze které se rodí masy, musel Stalin vytvořit uměle a poměrně násilnými prostředky zlikvidoval společenské třídy. K vytvoření masové společnosti používal značně brutální metody - čistky, umělé hladomory, likvidace rolnické třídy, dělníků, střední třídy, úředníků. Nacistům v Německu ke vzniku mas napomohly historické události, a tak k totalitní vládě dopomohla již vytvořená masová společnost, která vznikla přirozeně.⁵⁷

S existencí mas souvisí i postavení vůdce. Bez mas by nemohl existovat vůdce a bez vůdce by neexistovala masa, je zde nějaká vzájemná závislost. „*Totalitní vůdce je v podstatě pouhým funkcionářem mas, které ovládá. Není individuální osobností prahnoucí po moci a vnucující tyranskou vůli a zvůli svým poddaným. Jakožto prostý funkcionář může být kdykoli nahrazen a je odkázán na "vůli" mas, které ztělesňuje, právě tak jako jsou masy závislé na něm. Bez něj by neměly vnější zastoupení a zůstaly*

⁵⁵ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 455

⁵⁶ Tamtéž, s. 429-455

⁵⁷ Tamtéž, s. 455

by beztvorou hordou; vůdce by ovšem bez mas de facto neexistoval.“⁵⁸ Obecně můžeme říci, že bez masové podpory by totalitní režimy nebyly schopné fungovat.

2.2.2 Ideologie

Neoddělitelným prvkem totalitního režimu je jeho ideologie. „*To, co totalitní řád potřebuje k řízení chování podrobených, je náležitá příprava každého z nich pro to, aby se hodil stejně dobře pro roli popravčího jako pro roli oběti. Tato dvoustranná příprava... je ideologie.*“⁵⁹ Ideologii můžeme považovat za systém, který je založený na jednom názoru. Takovýto názor musí být silný, přesvědčivý, jasný.⁶⁰

Totalitní ideologie obsahuje systematickou a logickou strukturu. Jde o systém idejí, které vysvětlují nevyhnutelnost radikálních změn. Prvky totalitarismu se objevují ve všech ideologiích, ale teprve v totalitním hnutí se plně rozvíjejí. Ideologie vysvětlují to, co bude, nikoli to, co je.⁶¹ Snaží se vysvětlit veškeré historické události a poskytnout „*totální výklad minulosti, totální poznání přítomnosti a spolehlivou předpověď budoucnosti.*“⁶² Ideologie nám předkládá jiný druh reality. „*Jakmile se jednou dostanou hnutí k moci, přikročí k měnění reality podle svých ideologických požadavků.*“⁶³

Ideologie hrála důležitou roli pro totalitní řád jako nástroj k ovlivňování a ovládání lidí - ideologie jako „*nástroj umožňující ovládání a terorizování lidských bytostí zevnitř.*“⁶⁴ Cílem ideologie nebyla proměna vnějšího světa či společnosti, ale jednalo se o proměnu samotné přirozenosti člověka.⁶⁵ Charakteristický pro ni byl vědecký přístup, který je kombinován s filozofií. V rámci ideologie nalezneme podstatný fakt, že rozvoj jedné premisy postačuje k vysvětlení všeho.⁶⁶ A „*je to právě ideologie, která činí jinak těžko stravitelné následky teroru pro... lidi snesitelné, protože odvádí jejich pozornost od utrpení a umožňuje jim soustředit se na "historické" poslání. (...) působí jako anesteze, (...) její funkcí není budovat pevný, koherentní, byť falešný*

⁵⁸ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 454

⁵⁹ Tamtéž, s. 631

⁶⁰ Tamtéž, s. 246

⁶¹ Tamtéž, s. 634-635

⁶² Tamtéž, s. 634

⁶³ Tamtéž, s. 635

⁶⁴ Tamtéž, s. 454

⁶⁵ Tamtéž, s. 619

⁶⁶ Tamtéž, s. 632-633

*obraz reality, ale působit tak, aby se ti, kdo jí propadají, naučili na koherenci a smysluplnost svého "světového názoru" rezignovat."*⁶⁷

Při vzniku totalitní vlády byl teror „viditelný, ba spektakulární - místem násilných činů, kterými se projevoval, byla politická skutečnost dosud neproměněná k jejímu obrazu -, působením totality také prochází radikální transformací. Vytrácí se a ustupuje z centra dění uvnitř politické reality a stává se čím dál více neviditelným; přestává se také obracet proti konkrétním protivníkům a nepřátelům režimu a zevšedňuje: je stále víc začleňován do hladkého chodu společenského soustrojí, z hlediska kterého se prostě určití jednotlivci, případně celé skupiny lidí, stali nadbyteční.“⁶⁸ Působením teroru dochází k izolaci a ke ztrátě veškerých vztahů mezi lidmi a vnější realitou. V důsledku toho dochází také ke ztrátě schopnosti myšlení a zkušenosti.⁶⁹ „Ideálním poddaným totalitního řádu není přesvědčený nacista nebo přesvědčený komunista, ale lid, pro nějž už neexistuje rozdíl mezi skutečností a fikcí... a rozdíl mezi pravdivým a nepravdivým...“⁷⁰

Definici ideologie podle Arendtové stručně a výstižně zachytil P. Šaradín ve své knize *Historické proměny pojmu ideologie*⁷¹. Píše, že ideologie je podle Arendtové „logika uzavřené ideje, která je hnána na samotný práh konzistentnosti. Takto se tváří vědecky, ve skutečnosti však realitu podřizuje vlastním východiskům, dezinterpretuje a terorizuje.“⁷²

2.2.3 Totalitní propaganda

Organizování mas je pro totalitní hnutí klíčové, vede k jejich rozmachu a také udržení moci. Propaganda byla významným prostředkem pro získání mas na stranu totalitního hnutí. Propaganda a teror v rámci totalitních režimů byly považovány za dvě strany stejné mince. Podle Arendtové to není zcela pravda, jakmile má totalitarismus absolutní moc, propaganda se mění na indoktrinaci, neužívá násilí převážně k zastrašování, ale jako podporu pro svou klamnou realitu. Indoktrinace je neodvratně

⁶⁷ PALOÚŠ, Martin. Potíže s porozuměním. In ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Překlad Martin Palouš. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti; sv. 5. ISBN 80-204-0549-6, s. 408

⁶⁸ Tamtéž, s. 407

⁶⁹ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5 Tamtéž, s. 638-639

⁷⁰ Tamtéž, s. 639

⁷¹ ŠARADÍN, Pavel. *Historické proměny pojmu ideologie*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001. 131 s. Politologická řada; č. 12. ISBN 80-85959-94-1.

⁷² Tamtéž, s. 78

spojena s terorem. Teror se vyznačuje tím, že vládne až nad zcela podmaněnou populací. Tam, kde dosáhl dokonalosti, mizí propaganda. „... *propaganda je jedním, a možná nejdůležitějším nástrojem totalitarismu ve styku s netotalitním světem, teror je naopak vlastní podstatou jeho formy vlády.*”⁷³

Zároveň Arendtová upozorňuje, že důraz je kladen na ideologickou vědeckost a techniku předpovědí. Zde věda slouží jako jakási náhrada za moc. Propaganda je záležitostí před uchopením moci, a když totalitní hnutí dosáhne nadvlády, posedlost vědeckostí mizí. „*Totalitní propaganda pozvedala ideologickou vědeckost a její techniku činit prohlášení formou předpovědi na vysokou úroveň co do účinnosti metody a absurdity obsahu, neboť - demagogicky řečeno - sotva existuje lepší způsob, jak se vyhnout diskuzi, než vymanit argument z možností přítomné kontroly a prohlásit, že teprve budoucnost může ukázat jeho opodstatněnost.*”⁷⁴ Vědeckosti masové propagandy nevyužívaly pouze totalitní ideologie, ale byla používána také moderní politikou.⁷⁵

Podstatnou schopností, která nesměla chybět žádnému vůdci mas, byla neomylnost, která se nezakládala až tak na jeho inteligenci, ale na správné interpretaci historických nebo přírodních sil. Totalitní vůdci vyslovovali své politické plány ve formě proroctví, jako něco, co se musí stát. Totalitní propaganda je založena na lžích a vyhrožování, „*jejím konečným cílem je dobýt svět, neboť totalitní vládce by teprve ve světě, který by plně ovládal, byl možná s to uskutečnit všechny své lži a proměnit všechna svá proroctví v pravdu.*”⁷⁶ Při výběru témat propagandy se stala prvním kritériem tajuplnost (všechno skryté se stávalo něčím významným bez ohledu na skutečnost). „*Čím mocnější bylo nacistické hnutí, tím víc bylo tajnůstkářské ohledně svých reálných cílů.*”⁷⁷ Skutečný svět byl masám překryt lživým světem, vytvořeným totalitním hnutím.⁷⁸ Podobně jako osamělost je strach typickou součástí života v totalitním státě. Strach je podporován totalitní propagandou, která vykresluje svět za totalitním hnutím jako nepřátelský. Arendtová popisuje, jak propaganda dokáže zaslepit své příjemce před skutečnou realitou, skutečným světem, a to proto, aby lidé

⁷³ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 476

⁷⁴ Tamtéž, s. 479

⁷⁵ Tamtéž, s. 479

⁷⁶ Tamtéž s. 484

⁷⁷ SWIFT, Simon. *Hannah Arendt*. London; New York: Routledge, 2009. ISBN 0-203-88967-3, s. 96

⁷⁸ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 482 - 486

přijali plán totalitního hnutí.⁷⁹ „Účinnost propagandy na masy ukázala, že masy nechtějí věřit něčemu viditelnému a ověřitelnému, nýbrž věří svým představám. Jde tu o konzistenci systému, jehož jsou masy součástí. Živnou půdou tohoto působení je únik z reality do fikce. Žádný totalitarismus však - má-li si uchovat zdravý rozum - nedokáže splnit to, co masám slibuje, totiž zcela konzistentní, srozumitelný a předvídatelný svět.“⁸⁰

2.2.4 Totalitní organizace

Formy totalitní organizace, které převádějí propagandistické lži do reality, na rozdíl od propagandy, jsou novým jevem. Organizace a propaganda se ukazují jako dvě strany jedné mince.⁸¹

Zásadní organizační prvek totalitních hnutí je vytvoření takové politické fronty, která vymezuje rozdíl mezi členy strany a sympatizanty. Hitler jako první oznámil, že totalitní hnutí by mělo rozdělit masy do dvou skupin - sympatizující a členové. V rámci této organizace jsou členové hnutí odděleni od vnějšího světa, jsou izolováni, ale zároveň organizace poskytuje zdání normálních poměrů. Sympatizující obklopují hnutí zdáním normálnosti a počestnosti, což klame členy hnutí, kteří nemají zdání o tom, jaká je skutečnost vnějšího světa a charakteru hnutí. „Organizace fronty působí oběma směry: jako fasáda totalitního hnutí pro netotalitní svět, a jako fasáda tohoto světa pro vnitřní hierarchii hnutí.“⁸² Pro organizaci je charakteristické to, že je udržována v neustálém pohybu, což umožňuje neustále začleňovat nové vrstvy a přesouvat pravomoci. Hierarchie se neustále mění.⁸³

V centru organizace stojí vůdce, který ovládá celou strukturu. Kolem něj se tvoří kruh zasvěcenců, což jsou nejbližší spolupracovníci vůdce. „Nejvyšším úkolem vůdce je ztělesňovat onu dvojí funkci příznačnou pro každou z vrstev - působit jako magická ochrana hnutí proti vnějšímu světu; a být přitom zároveň přímým mostem, který s ním hnutí spojuje.“⁸⁴ Typické pro totalitního vůdce je, že přebírá zodpovědnost za jakékoli jednání každého člena. Tímto se totalitní vůdce liší od diktátora či despoty. Tyran by se

⁷⁹ SWIFT, Simon. *Hannah Arendt*. London; New York: Routledge, 2009. ISBN 0-203-88967-3, s. 94

⁸⁰ PRÁZNÝ, Aleš. *O smyslu politiky: politická filosofie Hannah Arendtové*. Vyd. 1. [Pardubice]: Univerzita Pardubice, 2014. ISBN 978-80-7395-843-5, s. 103

⁸¹ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 501-502

⁸² Tamtéž, s. 505

⁸³ Tamtéž, s. 502 - 506

⁸⁴ Tamtéž, s. 514

nikdy neztotožnil s podřízeným.⁸⁵ „*Skutečné tajemství totalitního vůdce spočívá v takové organizaci, která mu umožňuje přijmout totální zodpovědnost za všechny zločiny páchané elitními útvary hnutí a zároveň vznášet nárok na čestnou, nevinnou bezúhonnost nejnaivnějšího stoupence z řad sympatizujících.*”⁸⁶

Totalitní režimy se od jiných nedemokratických režimů liší svou strukturou. Autoritativní režimy či tyranie mají strukturu pyramidy, kdy její vrchol představuje sídlo svrchované moci. Arendtová připodobňuje strukturu totalitní organizace ke struktuře cibule. Samotný střed cibule je prázdný a sídlí zde vůdce, který tedy vládne zevnitř, nikoliv zvenčí nebo shora. Kolem vůdce se nacházejí vrstvy, každá z vrstev chrání vrstvu pod sebou a zároveň je sama chráněna další vrstvou. Navzájem se tedy vrstvy podporují.⁸⁷ Výhodou této struktury je, že „*i v podmínkách totalitní vlády hnutí poskytuje každé ze svých vrstev zdání normálního světa spolu s vědomím, že se odlišuje a je radikálnější než on.*”⁸⁸

2.2.5 Nadvláda totalitarismu

Totalitní vláda usiluje o naprosté ovládnutí každého člověka. Získat plnou moc spočívá v založení oficiální centrály pro hnutí a vybudování jakési laboratoře, kde se uskutečňují experimenty s realitou, nebo spíše proti realitě, jak říká Arendtová. Experimenty mají vést k organizaci lidí se záměrem konečných cílů. V rámci uskutečňování takových cílů se ztrácí individualita a národnost. Pokud totalitarismus získal svou moc, používá státní správu pro své dlouhodobé cíle ovládnutí, tajnou policii jako prostředek uskutečnění experimentu a přeměnou reality na fikci a koncentrační tábory považuje za laboratoře sloužící k dokončení experimentu.⁸⁹

Autorka poukazuje na strukturu totalitního státu, která je zajímavá vztahem strany a státu jako vztahu skutečná a zdánlivá moc. Především poukazuje na duplikaci či znásobení úřadů - stranické a státní - skutečná a zdánlivá vláda. V totalitním hnutí se centrum moci neustále přemísťuje, což vede ke stavu beztvorosti, a tudíž si členové nikdy nemohou být jistí svou pozicí. Arendtová zdůrazňuje důležitý rozdíl mezi

⁸⁵ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 513 - 515

⁸⁶ Tamtéž, s. 515

⁸⁷ ARENDT, Hannah. *Krise kultury: (čtyři cvičení v politickém myšlení)*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994. Váhy; sv. 11. ISBN 80-204-0424-4, s. 13-14

⁸⁸ Tamtéž, s. 14

⁸⁹ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 536

Sovětským svazem a Německem. Při přesouvání moci z jednoho aparátu na druhý Stalin měl tendence celý původní aparát zlikvidovat, avšak Hitler jej měl v plánu nadále využívat, jen jiným způsobem.⁹⁰

Znásobování úřadů bylo pro posílení moci totalitního státu velice užitečným prostředkem. V totalitním státu probíhají rychlé a překvapivé změny v politice, což je umožněno přesuny moci, zmatkem v hierarchii, a diktátorovi to umožňuje nezávislost na podřízených. „*Technicky řečeno, zdrojem velké pohyblivosti a proměnlivosti hnutí je uvnitř aparátu totalitní nadvlády to, že vedení neustále přesunuje skutečné centrum moci často do jiných organizací, aniž by ovšem rušilo, či dokonce nějak veřejně odhalovalo a diskreditovalo skupiny, které byly takto zbaveny moci.*”⁹¹

Místem pro experimenty v oblasti totalitního ovládání se staly koncentrační tábory. „*Koncentrační a vyhlazovací tábory totalitních režimů slouží jako laboratoře, v nichž je ověřována základní víra totalitarismu, že možné je všechno.*”⁹² Totální nadvláda se pokouší člověka zredukovat na identický soubor reakcí a tím zredukovat lidskou rozdílnost. „*Modelem "občana" totalitního státu je Pavlovův pes, exemplář lidského druhu redukovaný na nejzákladnější reakce, svazek reakcí, který lze kdykoli likvidovat a nahradit kterýmkoli z dalších svazků reakcí o úplně stejném chování. Takového občana lze mimo tábory produkovat jen nedokonale.*”⁹³

Arendtová viděla koncentrační tábory jako místa čistého teroru, kde se setkávají absolutně slabí jedinci s absolutně silnými, jako místo, kde dochází k úplnému zničení jakékoli známky lidství.⁹⁴ Kromě vyhlazování a ponižování lidí mají tábory odstranit spontánnost jako výraz lidského jednání a proměnit člověka na věc. Celková uzavřenost před vnějším světem zapříčinila neskutečnost a nedostatek věrohodnosti ohledně zpráv o koncentračních táborech.⁹⁵ Tyto tábory fungovaly jako centrální instituce moci a rovněž byly důležité, aby vzbuzovaly strach. „*...s lidskými masami, které jsou v nich*

⁹⁰ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 540 - 547

⁹¹ Tamtéž, s. 545

⁹² Tamtéž, s. 592

⁹³ Tamtéž, s. 615

⁹⁴ SWIFT, Simon. *Hannah Arendt*. London; New York: Routledge, 2009. ISBN 0-203-88967-3, s. 96

⁹⁵ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 593

uzavřeny, se nakládá tak, jako by už neexistovaly, jako by to, co se s nimi děje, už nikoho a nijak nezajímalo, jako by už byli po smrti ...”⁹⁶

Arendtová popisuje, že „prvním podstatným krokem na cestě k totální nadvládě je zabít v člověku právní osobu. Toho bylo docíleno na jedné straně postavením určitých skupin lidí mimo ochranu zákona a zároveň přinucením netotalitního světa pomocí jejich denacionalizace k uznání jejich bezprávnosti; na druhé straně toho bylo docíleno postavením koncentračního tábora mimo normální trestní systém a výběrem jeho vězňů mimo normální justiční postup, při němž určitý zločin s sebou nese předvídatelný trest.”⁹⁷ Následující krok je, dle ní, zabít morální osobu v člověku. Koncentrační tábory vzaly člověku vlastní smrt. „Jeho smrt pouze přitiskla pečeť na fakt, že ve skutečnosti nikdy neexistoval.”⁹⁸ Posledním krokem je eliminace individuality a důstojnosti jedince a zničení jeho spontaneity. Úspěchem totalitní nadvlády je systém, ve kterém jsou lidé nadbyteční. „Totalitní státy neustále usilují, i když nikdy ne s plným úspěchem, o nastolení nadbytečnosti člověka - zcela libovolným výběrem různých skupin pro koncentrační tábory, ustavičnými čistkami ve vládním aparátu, masovými likvidacemi.”⁹⁹ Svět se stává konzistentní a totalitarismus, z hlediska jeho ideologie, chce dokázat, že jeho vyšší smysl se osvědčil jako správný.¹⁰⁰

2.2.6 Tajná policie a teror

Totalitní vládce potřebuje k ovládnutí lidí určitou základnu své moci, čímž se stala tajná policie a její síť informátorů.¹⁰¹ Za mocenské jádro totalitního režimu tedy autorka považuje tajnou policii, jejímž úkolem je udržovat život fikce. Hlavním nástrojem tajné policie, ale i celkového totalitního ovládnutí se stal teror. Podstatnou úlohou tajné policie bylo nejprve zlikvidovat skutečné nepřátele státu a následně pronásledovat tzv. objektivní nepřátele (např. Židé v Německu). Pro totalitní režimy je příznačná kategorie "objektivní nepřítel", což je aktuální nepřítel, který se mění podle okolností.¹⁰² „Zločinci jsou trestáni, nežádoucí osoby mizí z povrchu zemského; jediná

⁹⁶ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 602

⁹⁷ Tamtéž, s. 604

⁹⁸ Tamtéž, s. 611

⁹⁹ Tamtéž, s. 617

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 611 - 619

¹⁰¹ ARENDT, Hannah. *O násilí*. Překlad Petr Fantys a Jiří Příbáš. 1. vyd. Praha: ISE, 1995. Oikúmené. ISBN 80-238-0467-7, s. 38

¹⁰² ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 570 - 572

stopa, kterou za sebou zanechávají, je vzpomínka těch, kdo je znali a milovali, a jedním z neobtěžnějších úkolů tajné policie je zajistit, aby i takové stopy zmizely společně s odsouzeným člověkem.”¹⁰³

Arendtová upozorňuje na to, že totalitarismus opovrhne právem a zákony, nedodržuje ani vlastní zákony. Totalitní vláda nefunguje na základě pozitivního práva, ale ani není vedena úplnou nezákonností. Avšak je nutné podrobovat se zákonům přírody a historie. Všechny zákony jsou zákony pohybu a určují, co bude.¹⁰⁴ Vykonavatelem pohybu se stává teror, jeho cílem je „*umožnit přírodním nebo historickým silám, aby svobodně zmítaly lidstvem, aniž by jim překáželo nějaké spontánní lidské jednání (...) a řízená výroba lidstva*”¹⁰⁵. Síla pohybu ničí svobodu člověka. Vše se zaměřuje na urychlení pohybu přírody nebo historie, neexistuje svoboda jednání a lidská vůle je popřena. A tedy „*podstatou totalitní vlády (...) je vytvářet z lidí funkcionáře a pouhá kolečka v administrativní mašinérii a zbavovat je takto jejich lidskosti.*”¹⁰⁶

2.3 Ohlasy na *Původ totalitarismu* Hannah Arendtové

Dílo *Původ totalitarismu* se stalo zásadním mezníkem při studiu totalitarismu a tak je tomu i v dnešní době. Arendtová vyvolává obdiv a úctu, ale na straně druhé i rozhořčení a kritiku. Kniha *Původ totalitarismu* ji sice nejvíce proslavila, ale také se setkala s četnou kritikou. Tato kritika se týkala především otázky srovnání dvou základních variant fenoménu totalitarismu - nacismu a stalinismu. Poměrně často je kritizováno její ztotožňování těchto dvou režimů. Mezi kritiky tohoto srovnání patří Raymond Aron, který vyzdvihuje jejich odlišnost. Aron píše: „*Dilem, které nejdůkladněji zdůvodnilo tezi o příbuznosti obou totalitních režimů, jsou Origins of totalitarism (Původ totalitarismu) od Hannah Arendtové, která srovnává Sovětské Rusko mezi lety 1934 a 1937 a hitlerovské Německo mezi lety 1941 a 1945. Bylo by však*

¹⁰³ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5, s. 586

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 624-627

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 627

¹⁰⁶ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Překlad Martin Palouš. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti; sv. 5. ISBN 80-204-0549-6, s. 383

nespravedlivé směřovat srovnání těchto dvou období, těchto dvou terorů se srovnáváním režimů jako celku.“¹⁰⁷

Kritiku za své dílo si Arendtová vysloužila i z řad židovských intelektuálů, kterým se nelíbil její popis nacistického zločince A. Eichmanna. Neviděla jej totiž jako vraždicí monstrum, ale jako spořádaného, disciplinovaného úředníka, který poslušně plní příkazy. Autorka ho vykreslila jako člověka, který neměl žádnou vnitřní motivaci dopouštět se tak hrozných zločinů, ale jako člověka, kterému chybělo nějaké individuální myšlení a uvědomění si následků svého jednání, v čemž spočívá každodennost a banalita zločinnosti. Jak Arendtová píše: „*Eichmann nebyl hloupý. To, co ho predisponovalo, aby se stal jedním z největších zločinců nacistické epochy, byla naprostá nepřítomnost myšlení, něco, co v žádném, případě není totožné s hloupostí. A jestliže toto je "banální" a dokonce směšné, jestliže ani při nejlepší vůli jsem nebyla s to u Eichmanna odhalit ďábelskou hloubku, neznamená to, že tuto Eichmannovu dispozici považuji za cosi obvyklého*“¹⁰⁸ Podle Arendtové důvody, proč lidé páchají zlo, jsou selhání schopnosti myšlení a soudnosti. Až politické systémy nás dotlačí ke zločinnému jednání, které by za jiných podmínek nespáchali.¹⁰⁹ Mnozí historikové se shodují, že Arendtová má jisté předsudky vůči Židům a sklouzává až k rasismu. „*Ironicky právě kniha o Eichmannovi je nejvíce zasažena judaismem; Arendtová se tu sama identifikuje s židovským národem. Paradoxně právě proto, že se tato práce natolik blížila tomu, kým Arendtová skutečně byla, odváděla ji od vyváženosti a občas psala bez dostatečné rozvážnosti.*“¹¹⁰ Další výtku souvisí s její účastí při procesu s Eichmannem, kdy nebyla přítomna u některých důležitých výsleších.¹¹¹

Se závěry Hannah Arendtové nesouhlasí také zastánci primordiality, kteří odmítají pojetí totalitarismu jako fenoménu moderní doby, především 20. století, ale zdůrazňují, že některé rysy totalitarismu se vyskytovaly už v průběhu historického vývoje.

¹⁰⁷ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 161

¹⁰⁸ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Překlad Martin Palouš. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1995. Souvislosti; sv. 5. ISBN 80-204-0549-6, s. 381

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ PRÁZNÝ, Aleš. *O smyslu politiky: politická filosofie Hannah Arendtové*. Vyd. 1. [Pardubice]: Univerzita Pardubice, 2014. ISBN 978-80-7395-843-5, s. 125

¹¹¹ Tamtéž, s. 124 - 125

Charakteristiku jejího díla příhodně vystihuje prof. Ivo T. Budil: „*I když je dnes Hannah Arendtová zmiňována a citována pravděpodobně méně často než v uplynulých desetiletích, jsem přesvědčen, že při studiu moderního totalitarismu sehrála nezastupitelnou úlohu. Původ totalitarismu je eklektické a žánrově nevyhraněné dílo, místy velmi hluboké a podnětné, občas povrchní, a dokonce zavádějící; je to odborná historická, politická a filozofická studie psaná z osobní potřeby vyrovnat se s traumatem židovského uprchlíka z nacistického Německa a levického intelektuála rozčarovaného z poměrů ve stalinistickém Sovětském svazu.*“¹¹²

Na práci *Původ totalitarismu* H. Arendtové reagoval německo-americký politický filozof Eric Voegelin. V mnoha ohledech se shodují, ale zároveň poskytují kontrastní pohledy na totalitarismus. Ve svém díle *Kouzlo extrémů*¹¹³ Voegelin uznává její přínos na poli analýzy fenoménu totalitarismus, ale spatřuje v jejím pojetí i mnoho problematických bodů. Voegelinova kritika se týká její tendence k jednorozměrnosti při výkladu a také emotivního základu její metody. Dále Voegelin nesouhlasí s jejím chápáním lidské přirozenosti. Arendtová připouští možnost přeměny lidské přirozenosti, o kterou usilují totalitní ideologie.¹¹⁴ Voegelin považuje pojem přirozenosti za filozofický pojem, lidskou přirozenost, dle něj, nelze „změnit či podrobit transformaci, „změna přirozenosti“ je *contradictio in adiecto*: zasáhnout do „přirozenosti“ věci znamená zničit ji.“¹¹⁵

Anglická politická teoretička Margaret Canovanová je patrně nejvíce známá pro svou práci související s H. Arendtovou. Ve své monografii *The political thought of Hannah Arendt*¹¹⁶ (Politické myšlení Hannah Arendtové) podává stručný přehled politického myšlení H. Arendtové. Canovanová mluví o Arendtové jako o člověku, který objasnil skutečnosti, které byly přehlíženy, ale byly zde po celou dobu. Arendtová poskytuje vysvětlení pro dříve nepopsané zkušenosti a zpochybňuje dosavadní pohled na svět.

¹¹² CHOLÍNSKÝ, J., BUDIL, I. T. Totalitarismus v teorii a praxi. *Securitas imperii: sborník k problematice bezpečnostních služeb*. 21, 02/2012. Praha: Themis, [1994]- . ISSN 1804-1612, s. 241

¹¹³ VOEGELIN, Eric a PALOÚŠ, Martin, ed. *Kouzlo extrémů: revolta proti rozumu a skutečnosti: výběr z textů*. Překlad Magda Hulanová a Martin Palouš. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 2000. 253 s. Souvislosti; sv. 21. ISBN 80-204-0787-1.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 216-222

¹¹⁵ Tamtéž, s. 222

¹¹⁶ CANOVAN, Margaret. *The political thought of Hannah Arendt*. 1. publ. London: J.M. Dent & Sons, 1974. 8, 135 s. Everyman's university library; 810.

Canovanová podotýká, že proti H. Arendtové lze vznést mnoho námitek, například proti povaze její analýzy, jejímu modelu totalitarismu a především proti jejímu spojování nacismu a komunismu. Arendtová trvala na tom, že jsou to dva příklady stejného jevu. V obou režimech se objevil vůdce, masová společnost a ideologie, což ale nestačí ke vzniku totalitarismu. Avšak sama Arendtová upozorňuje na existenci rozdílů mezi těmito režimy, například zmiňuje rozdílnost ruských a německých táborů. Arendtová tvrdí, že je nutné rozpoznat totalitarismus jako jev, který se objevuje v naší době a musí být vysvětlen způsobem naší doby. Arendtová se soustředí především na vysvětlení nacismu. V souvislosti s tím může vzniknout otázka, zda je její poměrně složité vysvětlení vůbec nutné. Nacismus je potřeba považovat za případ sám o sobě, pokud by nacismus byl jev, který je třeba vysvětlit, pak by mělo vysvětlení být méně obecné a široké, než které nabízí Arendtová. Spíše by bylo nutné se konkrétně zaměřit na otázku, proč k tomu došlo v Německu a ne jinde. Pokud je totalitarismus obecný politický fenomén, nemůže být vysvětlen pouze na základě Ruska či Německa, ale vysvětlení musí být obecnější, týkající se historie celé Evropy.¹¹⁷

Jiná námitka souvisí s jejím používáním obecných termínů, v některých pasážích není jasné, co má na mysli a je náročné si její myšlenky spojit do ucelené představy či je propojit s určitou událostí. Často chybí návaznost a čtenář je nucen její spleť a někdy nenavazující myšlenky sám dát dohromady. Práce Arendtové obsahuje podstatná nedorozumění, protože mnohá její tvrzení nezapadají do kontextu. V její interpretaci chybí spojovací linky mezi událostmi. Například zda události, které se staly v době imperialismu, nějak souvisí s tím, co se stalo v Německu či Rusku. Podle Canovanové jsou některá tvrzení Arendtové nepodložená, nedefinovaná a nevysvětlená. Za větší problém ale považuje metodu, na jejímž základě Arendtová hledá původ totalitarismu v historii posledních dvou století, není totiž jednoduché vybrat, co je podstatné a co je nepodstatné., *„Celá její technika je ve skutečnosti noční můrou sociálního vědce.”*¹¹⁸ Canovanová shrnuje, že má Arendtová ve zvyku vyslovovat zarážející názory, pro které nemá oporu ve faktech. V souvislosti s tím lze Arendtovou napadnout v mnoha dalších

¹¹⁷CANOVAN, Margaret. *The political thought of Hannah Arendt*. 1. publ. London: J.M. Dent & Sons, 1974. 8. Everyman's university library; 810, s. 38-42

¹¹⁸Tamtéž, s. 43

bodech. Mohou být vzneseny námitky, zda podmínky a okolnosti vzniku totalitarismu, které zmiňuje, skutečně vysvětlují tento jev.¹¹⁹

Canovanová uznává bohatý příspěvek Arendtové na pole politických myšlenek. Rozpoznala a popsala nové, matoucí a hroživé události ve světě. Poskytla obecnou úvahu o totalitarismu a poukázala na způsob vzniku tohoto jevu. Arendtová se snaží pochopit nový jev, který se objevil ve světě a který se projevuje v určitých aspektech nacismu a stalinismu. Navzdory rozdílům, které byly mezi těmito režimy, v obou bylo spácháno mnoho hrozných a nepochopitelných činů.¹²⁰ Přes určité nedostatky je kniha *Původ totalitarismu*, podle Canovanové, pozoruhodně dobrou knihou. I když selhává v oblasti historie, vyniká v oblasti reflexe. Canovanová vyzdvihuje její popis světa a vykořeněnosti lidí v moderní době. Výjimečné je i její pojetí svobody, kterou chápe jako spontánní a nepředvídatelné jednání a projev nenahraditelných jedinců.¹²¹ Přes nevelkou kritiku Canovanová považuje Hannah Arendtovou za jednoho z nejvýznamnějších myslitelů 20. století. Canovanová píše: „*Její kniha stojí za přečtení, protože se jedná o velmi výrazné umělecké dílo. Má zde mnoho různých témat propletených do komplikovaného a úchvatného schématu, které kombinuje pozoruhodnou hustotu myšlenek s velkým smyslem pro organizaci. Její psaní spojuje brilanci jejích myšlenek a dělá knihu živou a fascinující.*”¹²²

¹¹⁹CANOVAN, Margaret. *The political thought of Hannah Arendt*. 1. publ. London: J.M. Dent & Sons, 1974. 8. Everyman's university library; 810, s. 42-44

¹²⁰ Tamtéž, s. 36-37

¹²¹ Tamtéž, s. 48-50

¹²² Tamtéž, s. 47

3. RAYMOND ARON

Francouzský filozof, sociolog, publicista i pedagog Raymond Aron patří k významným osobnostem, které ovlivnily myšlení 20. století. Ve svých dílech se zabýval úvahami o smyslu dějin a vývojem politického a společenského myšlení. Studoval povahu moderní průmyslové společnosti a vytvořil koncepci „industriální společnosti“. Podobně jako Hannah Arendtová se snažil popsat podstatu totalitních režimů.

3.1 Dílo Raymonda Arona

Raymond Aron se zajímal o podstatu politiky a reflektoval ji na poli dějin. Středem jeho pozornosti se staly politické systémy. Parlamentní demokracii považoval za nejlepší možný režim. Naopak nejhorším systémem pro něj byl totalitarismus, kterým se celý svůj život zabýval. Sám byl svědkem vzestupu totalitní moci, což ho vedlo k odporu ke všem totalitním systémům. Aron byl mužem mnoha schopností, jeho zájem sahal do různých oblastí - filozofie, sociologie, politologie, ekonomie, věda a publicistika.¹²³

Aron je autorem mnoha významných děl. Týkají se úvah o smyslu dějin, o povaze a formě moderní průmyslové společnosti, mezinárodních konfliktů, o vývoji politického a společenského myšlení. Zabýval se i jeho současnými událostmi a diskuzemi, zejména v politické a intelektuální oblasti. Typické pro jeho tvorbu bylo analytické a kritické myšlení a jeho obhajoba politického liberalismu. Aronova díla slouží jako zdroj k pochopení problémů moderní doby.¹²⁴

Raymond Aron se stejně jako H. Arendtová snažil uchopit a pochopit podstatu totalitních režimů. Zásadním přínosem Arona, co se týče otázky totalitarismu, je jeho dílo *Demokracie a totalitarismus*¹²⁵. Základem knihy byla řada Aronových přednášek z roku 1957/1958 na Sorbonně. Ukazuje rozdílnost pluralitních a monopolních

¹²³BALLESTREM, Karl a OTTMANN, Henning. *Politická filosofie 20. století*. Překlad Alena Bakešová. 1. vyd. Praha: ISE, 1993. Oikúmené. ISBN 80-85241-52-8, s. 31-43

¹²⁴Tamtéž.

¹²⁵ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. 218 s. ISBN 80-7108-064-0.

politických systémů. Mezi jeho další významné knihy lze zařadit *Opium intelektuálů*¹²⁶, které je kritikou marxismu a úvahou o podstatě komunistických režimů. Aron měl za svého života v úmyslu sepsat světové dějiny svého století, ale k tomu již nedošlo. Kniha *Historie XX. století*¹²⁷ je souborem vybraných již publikovaných Aronových textů. Kniha obsahuje záznam mnoha světových událostí. Jedním z témat jsou i totalitní režimy.

K pochopení Aronových myšlenek u nás výrazně přispěl prof. Dr. Miroslav Novák, který má velice blízko k francouzské politologii. Aronem se zabývá po celý svůj život. Svým dílem *Mezi demokracií a totalitarismem*¹²⁸ poskytuje přehledný souhrn Aronova politického myšlení.

Aron se zabývá politickými režimy industriálních společností, jejich definičními znaky a klasifikací. Nesnaží se nalézt nejlepší politické zřízení, protože podle něj, je poměrně složité takovéto zřízení určit. Usiluje o nalezení teorie politických zřízení moderní doby, která má zahrnovat popis fungování, ale i typických znaků.¹²⁹ Cílem jeho snažení, bylo stanovit charakteristiky, které se týkají podstaty každého režimu a to na úrovni institucí.¹³⁰ Nachází tři základní funkce moderního politického systému - administrativní, legislativní a výkonnou. „Protože každý režim zahrnuje organizaci autority a vztahů mezi občany, nemůže mít představu o svém vlastním ideálu. Každý režim si staví cíle morálního nebo humánního řádu, s nimiž se musí občané ztotožňovat.“¹³¹

Aron se věnuje politickým systémům v užším slova smyslu, který „určuje vztahy mezi ovládanými a vládoucími, stanoví způsob spolupráce lidí při řízení veřejných záležitostí, orientuje činnost státu, organizuje střídání vládnoucích. Originální rysy vlastní každému zřízení poznáme tedy podle politického systému v užším slova smyslu.“¹³² Klade proti sobě dva rozdílné systémy, a to režim více stran a režim

¹²⁶ ARON, Raymond. *Opium intelektuálů*. Překlad Helena Beguivinová. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2001. 355 s. Myšlenky; sv. 1. ISBN 80-204-0842-8.

¹²⁷ ARON, Raymond a BACHELIER, Christian, ed. *Historie XX. století*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1999. 869 s. ISBN 80-200-0778-4.

¹²⁸ NOVÁK, Miroslav. *Mezi demokracií a totalitarismem: Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. 213 s. Monografie; sv. č. 18. ISBN 978-80-210-4437-1.

¹²⁹ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 40

¹³⁰ Tamtéž, s. 33

¹³¹ Tamtéž, s. 35

¹³² Tamtéž, s. 40

jedné strany. Považuje je za ideální typy, na základě kterých předkládá klasifikaci politických zřízení. Hlavním kritériem je tedy počet stran, což je podle Arona, rozhodujícím principem rozdělení totalitních a demokratických systémů. Díky tomu lze porozumět i rozdílu mezi komunistickými režimy a demokraciemi na Západě.

3.2 Pluralitní a monopolní režimy

Aronova analýza problému totalitarismu značně přispívá k pochopení tohoto fenoménu. Rozlišuje dva pólové neboli čisté typy politických zřízení - pluralitní systémy a systémy jedné strany. Za tyto dva typy Aron považuje demokracii a totalitarismus. Aronův rozbor jevu totalitarismu je vlastně obranou demokracie, která stojí v opozici k totalitarismu.

3.2.1 Pluralitní režimy

Jedním z Aronových ideálních typů je režim více stran, kde probíhá organizované soutěžení stran. Základem systému více stran je soupeření o moc. Výkon moci je omezen volbami. Podle Arona existuje více druhů režimů s pluralitou stran. Ideálním typem je mnoho stran, kde je autorita vykonávána v rámci ústavních pravidel a probíhá zde spravedlivé soutěžení stran a spravedlivé volby. Ve druhém typu dochází při volbách k vládnímu nátlaku. Jedná se o režim, kde určitá část obyvatelstva je postavena mimo zákon a nemůže se zúčastnit voleb. V jiném druhu režimu sice existuje více stran, ale soutěž v zásadě neexistuje, strany ve skutečnosti podléhají vládě jedné strany.¹³³

Aron jmenuje tři možnosti přechodu od ústavně pluralitního režimu k jinému typu režimu. Jedním ze způsobů může být státní převrat, kdy se ozbrojená skupina chopí moci. Druhou možností je revoluční převrat, což je možnost legální cesty k moci. Příkladem může být Hitlerovo získání moci. A třetím je vojenská porážka nebo zásah ze zahraničí. Z režimu ústavně pluralitního mohou vzniknout různé režimy, i autoritativní režimy, které se posléze mohou stát totalitními.¹³⁴

¹³³ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 51

¹³⁴ Tamtéž, s. 110-111

3.2.2 Režimy jedné strany

Protikladem režimu více stran je režim jedné strany, která má monopol legitimní moci. V režimu více stran je tato legitimita vysvětlena existencí voleb. „*V pluralitním systému je třeba střežit účinnost státu a zachování pravidel v bouřích vášní a soupeřících zájmů. V režimu jedné strany je třeba neustále zdůvodňovat monopol menšiny. Netvrdím, že lze na tomto základě pochopit podstatu politických režimů naší epochy sub specie aeternitatis. Možná lze takto postihnout dialektiku vlastní každému typu zřízení, možná lze také pochopit dialog mezi režimy, jejichž rivalita charakterizuje naši epochu.*”¹³⁵

Monopolní strana má naprostou nadvládu nad oběma prvky - teror a ideologie. Jedna jediná strana disponuje legitimní politickou mocí. Zde vzniká otázka, jak vysvětlit monopol jedné strany. Odpověď se liší podle různých režimů. Aron otázku zodpovídá na příkladu Sovětského svazu, který pokládá za nejtypičtější příklad režimu jedné strany. V Sovětském svazu se objevují dva typy zdůvodnění monopolu moci - autentické zastoupení a historický cíl. Vysvětlení pomocí autentického zastoupení znamená, že strana je zastoupením veškerého lidu. Autentické zastoupení se týká přesvědčení, „*že výběr legitimních držitelů autority pomocí voleb je nesprávný, nespravedlivý, protože je manipulován společenskými silami.*”¹³⁶ K zaručení autentické volby a vůle lidu je třeba jediné strany. S tímto souvisí druhý typ zdůvodnění, historický cíl, který se týká vytvoření zcela nové společnosti. Monopol politické moci je nutný k přetvoření společnosti, odstranění skupin, které by mohly oslabit moc strany. Tato monopolní strana tedy vede společnost k určitému cíli, ve shodě se svou ideologií.¹³⁷

V režimu jedné strany, která disponuje monopolem moci, se stát stává od strany neoddělitelným, stává se státem stranickým. Takovýto typ státu má takřka neomezené možnosti. Režimy jedné strany jsou režimy revoluční. Ve středu zájmu není to, co právě je, ale to, co bude, směřují do budoucnosti k určitému cíli. Pro revoluční režim je charakteristickým prvkem násilí a k moci se strana dostává pomocí síly, nikoli na základě pravidel. Aron dochází k závěru, že principem monopolní strany je víra a strach. Víra je principem sympatizantů strany. Strana čerpá z víry svých členů

¹³⁵ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 57

¹³⁶Tamtéž, s. 44

¹³⁷Tamtéž, s. 43-44

i běžných občanů, kteří věří v lepší budoucnost, poselství a učení strany. Druhým principem je strach, který slouží především pro ty, kteří nevěří v učení strany. Strach funguje jako motivace pro jednání a je tedy pro režim potřebný. Je to účinný prostředek proti nespolupracujícím, který v nich vyvolá pocit bezmoci. Monopolní strana usiluje o bezmocnost těchto nevěřících. Pokud člověk nesdílí víru strany, musí být zničen strachem.¹³⁸ Aron shrnuje, že „pevnost režimů monopolní strany vyžaduje zároveň s vírou a nadšením věřících, aby si nevěřící uvědomovali, že jsou a musí být bezmocní. Pocit bezmocnosti nevěřících může být doprovázen rezignací, lhostejností, strachem, ale strach je nutný, nevyhnutelný“¹³⁹ Podle Arona je to revoluční strana, která vyvolává u stoupenců nadšení a u odpůrců strach.¹⁴⁰

Aron dokonce strach a víru považuje za princip jednání v režimu monopolní strany. Na rozdíl od Arendtové, která tvrdí, že strach v totalitarismech neexistuje, Aron tvrdí, že je všudypřítomný. Arendtová strach jako takový nepopírá, ale domnívá se, že v době totalitních režimů ztrácí na účinnosti a přestává být principem jednání. Tento rozdíl v pohledu na funkci strachu je zřejmě dán tím, že Aronovo pojetí totalitarismu je širší než pojetí Arendtové, jak se domnívá Novák.¹⁴¹

Aron upozorňuje, že existují různé podoby režimu monopolní strany. První, ideální typ obsahuje monopol moci jedné strany, která je vedena svou ideologií s cílem přeměny společnosti, jejímž výsledkem má být splynutí společnosti a státu. Druhý typ režimu se vyznačuje tím, že strana nemá oficiální ideologii, ale usiluje o silný stát. Příkladem jsou fašistické strany. V rámci třetího typu strana funguje jako provizorní řešení s cílem provést jisté revoluční změny. Ale rovněž přijímá návrat k režimu více stran.¹⁴²

3.2.2.1 Režimy ostří meče

Ústavně pluralitní režimy chrání jemné vlákno zákonnosti. Po jeho přetržení nastupuje režim ostří meče: „ústavní režim je tam, kde je přese všechno poslední

¹³⁸ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 44-48

¹³⁹ Tamtéž, s. 47-48

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 48

¹⁴¹ NOVÁK, Miroslav. *Mezi demokracií a totalitarismem: Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. Monografie; sv. č. 18. ISBN 978-80-210-4437-1, s. 105-108

¹⁴² ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 49 - 50

překážkou hedvábné vlákno - hedvábné vlákno zákonnosti. Bylo-li hedvábné vlákno zákonnosti přetrženo, nevyhnutelně se na obzoru ukáže ostří meče.”¹⁴³

Aron rozlišuje tři typy režimů ostří meče, které považuje za revoluční, založené na násilném získání moci ozbrojenou menšinou. První systém je zaměřený proti pluralitě stran. Jako příklad takového systému zde Aron uvádí Salazarův portugalský režim. Takovýto režim omezuje moc státu a jiných politických stran. Vylučuje soutěžení stran, ale vládnoucí strana nesmí být všemocná a musí podléhat zákonům, morálce a náboženství. Tento režim chce být liberální, ale není demokratický, je režimem konzervativně autoritářským. Druhý systém je také zaměřený proti pluralitě stran, ale podporuje jednu stranu, která splývá se státem. Příkladem takového systému je fašistický režim. Na rozdíl od předchozího typu, který se snaží lidi odpolitizovat, tento režim se je snaží zfanatizovat. Takovéto režimy odmítají liberální a demokratické principy. Zde rozlišuje navíc tři typy. Španělský typ, který není zcela fašistický. Zachovává roli církve a myšlenku autority určenou shora. Další režim, italský, je typ, který je založen na jedné straně, estetické ideologii a snaze udržet tradiční struktury. Stát má absolutní autoritu, díky odstranění parlamentu a podpoře jedné strany. Nacionálně socialistický typ, byl antidemokratický a antiliberální. Pokoušel se rozbít dosavadní struktury. Základem byl národ či rasa. A konečně třetí systém rovněž odmítá pluralitu stran, upřednostňuje jen jednu revoluční stranu, která má za cíl sjednotit společnost pouze v jednu třídu. Jako příklad Aron označuje komunistický režim, který ani ne tak odmítá demokratické a liberální principy, ale odmítá soutěžení stran. Cílem je přeměna společnosti v beztřídní společnost, k čemuž je potřeba absolutní moci jedné strany. Aron upozorňuje, že mohou existovat režimy smíšené, či takové, které nezapadají ani do jednoho typu systému.¹⁴⁴

Oba typy režimů, pluralitní a monopolní režimy, jsou, podle Arona, nedokonalé, ani o jednom nemůžeme říci, že je dobrý nebo zlý. „*Režimy ústavně pluralitní jsou nedokonalé buď pro přemíru oligarchie, nebo pro přílišnou demagogii a skoro vždy pro omezenou účinnost.*”¹⁴⁵ Podstatná je ale nedokonalost režimu monopolní strany. Spočívá v tom, že předpokládá homogenní společnost. V tom případě by ale nebyl monopol strany nutný. Také nadále probíhají volby, i když pozbyly významu. Přesto

¹⁴³ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 128

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 128-131

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 192

existence voleb a parlamentu naznačuje možnost obnovení demokratického režimu.¹⁴⁶ Aron dochází k závěru, že i přes mnoho nedostatků jsou ústavně pluralitní režimy rozhodně v mnoha ohledech lepší než režimy jedné strany.

3.3 Totalitarismus a Raymond Aron

Raymond Aron se zajímal o téma fenoménu totalitarismu. Připouštěl, že již existuje mnoho definic tohoto jevu. On sám totalitarismus viděl jako ideální typ a předložil svých pět základních znaků totalitarismu:

1. Totalitarismus je režimem jedné strany, která má monopol na moc.
2. Monopolní strana disponuje ideologií, která má absolutní autoritu a je jedinou pravdou.
3. Strana drží dvojí monopol k šíření oficiální pravdy - monopol prostředků násilí a monopol prostředků přesvědčování.
4. Ekonomické a profesní činnosti jsou především v režii státu. Jelikož se strana řídí ideologií a ta je neoddělitelná od státu, tak je oficiální pravda přenesena i do části ekonomických a profesních činností.
5. Všechno je podřízeno ideologii. Každá chyba v ekonomické nebo profesní činnosti je považována za chybu ideologickou.¹⁴⁷

Z těchto prvků vyvstává teror. „Rozumí se samo sebou, že v definici totalitarismu je možno považovat za základní buď monopol strany, nebo ideologický teror. Fenomén je dokonalý, když jsou všechny tyto prvky spojeny a plně uskutečněny.“¹⁴⁸ Všechny tyto prvky se spojily v letech 1934 - 1938 a později ještě během let 1948 - 1952. „V případě sovětského zřízení patří monopol strany a monopol ideologie k samé podstatě bolševismu a jeho revoluční vůli. Centralizace prostředků síly a přesvědčování je vázána na ideu monopolu jedné strany uvnitř státu.“¹⁴⁹ Aron ale zdůrazňuje, že tyto všechny prvky nemusí být nutně spojené a že ne každý režim jedné strany dospěje ke krajnosti.¹⁵⁰

¹⁴⁶ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 192

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 158

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ Tamtéž.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 159

Ve spojitosti s totalitarismem si Aron pokládá 3 hlavní otázky:

1. Je totalitarismus jevem historicky jedinečným nebo se jedná o opakující se jev?
2. Do jaké míry lze srovnávat komunistický totalitarismus s nacistickým totalitarismem?
3. Do jaké míry je režim jedné strany předurčen k totalitarismu?¹⁵¹

3.3.1 Je totalitarismus moderní fenomén nebo má své historické obdoby?

Otázka v nadpisu podkapitoly souvisí s významnou štěpnou linií v současných nebo nedávno minulých úvahách o totalitarismu. Aron podobně jako Arendtová považuje totalitarismus za moderní jev. Na tuto otázku odpovídá pomocí rozboru teorií o komunistickém režimu. Přitom vychází z marxistických teorií, neboť komunismus se rodí z marxismu.¹⁵²

Aron nejprve představuje teorii, kterou si sovětský režim vytváří sám. Tato teorie vychází z proletářské revoluce, režim je stále ve fázi socialismu, ale na cestě ke komunismu. Aron za chybu této interpretace považuje, že neuznává fakt, že proletářská revoluce nastala v zemi, kde proletariát byl v menšině a kapitalistický vývoj teprve na začátku, a tak se nemohl plně vyvinout. Aron dospívá k závěru, že v případě komunismu došlo v rámci dějin k přeskočení kapitalistické fáze. Sovětský svaz si stanovil cíl vybudovat ekonomiku a průmysl, což Marx považoval za úkol kapitalismu. Další slabostí tohoto výkladu je, že zde chybí teorie politického režimu. Nedává smysl tvrdit, že moc vykonává proletariát, neboť moc je vykonávána určitou menšinou lidí. Jako další slabiny v této autointerpretaci Aron vidí nepřítomnost výkladu o totalitních jevech a neurčitost vyjadřování samotných interpretů.¹⁵³

Následující marxistický výklad je výklad sociálních demokratů a menševiků. Tvrdí, že socialistická revoluce nemůže proběhnout v zemi, kde nenastal kapitalismus. Bolševici díky revoluci získali moc a vytvořili režim jedné strany. Menševici jej považují za protiklad demokracie.¹⁵⁴

¹⁵¹ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 159

¹⁵² Tamtéž, s. 167

¹⁵³ Tamtéž s. 167-168

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 169

Třetí marxistická teorie neboli teorie Trockého obsahuje prvky dvou teorií předchozích. Trockij byl toho názoru, že proletářská revoluce může být uskutečněna ještě před rozvinutím kapitalismu. Jeho plány zahrnovaly vytvořit byrokracii, která by řídila ekonomiku. Režim by podle něj měl být založen na kolektivním vlastnictví, plánování a jedné straně, ale také být demokratický.¹⁵⁵

Další zajímavou interpretací je výklad amerického sociologa Karla Wittfogela, která se týká asijského výrobního způsobu. Stát funguje jako vlastník výrobních prostředků, řídí kolektivní práci a pohlcuje společnost. Společnost je jednoduchá a pevná, homogenní i hierarchická. Aron spatřuje některé znaky asijských impérií i v sovětské společnosti. Mezi ně patří existence státu, který řídí kolektivní práce. A rovněž byrokracie, která je vedena jednou třídou.¹⁵⁶

Aron se na základě těchto teorií snaží ukázat, že nelze vyvodit jasný závěr o teorii sovětského režimu. Podle něj, bolševici objevili novou techniku industrializace, aniž by věděli, jaký bude následný vývoj. Tato technika se osvědčila v režimu absolutní moci jednoho člověka či malé skupiny lidí a početné byrokracie. Takovýto systém, který řídí veškerý život ve společnosti, lze nazvat byrokratický absolutismus. Připomíná režimy minulosti, asijská impéria, ale rozdíl je v tom, že tento režim zahrnuje prvky ze svých začátků. Sovětský režim nevyklučuje revoluční vůli a snaží se udržet monopol ideologie a moci. Minulé despotismy vycházely z náboženství, sovětský despotismus vychází z ideologie, která je prezentována jako vědecká a postavená na reálných faktech. Podle Arona tak vzniká syntéza mezi minulými a novými typy despotismu.¹⁵⁷ Až „moderní industriální společnost dala sovětskému režimu akční prostředky, jimiž nedisponoval žádný despotismus minulosti, monopol přesvědčovacích prostředků a nové techniky psychologického působení.“¹⁵⁸

3.3.2 Srovnání komunistického a fašistického režimu

Aron se zabývá otázkou srovnávání nacistického a komunistického režimu. Tvrdí, že není správné srovnávat tyto dva režimy jako celky. V souvislosti s tím M. Novák píše, že „ze srovnání mezi režimy sovětského typu se západními režimy

¹⁵⁵ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 170-171

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 172-173

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 174-175

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 175

a z jejich charakterizování jako dvou druhů stejného rodu nevyvozoval Aron jejich nutnou "konvergenci"'.¹⁵⁹

V rámci této analýzy se setkáváme se dvěma směry, první popírá příbuznost a podobnost a druhý stojí za tím, že jsou si podobné a vycházejí ze stejného základu. Aron není spokojený s argumenty zastánců podobnosti, ani zastánců rozdílnosti. Souhlasí, že mezi nimi nalézáme jak rozdíly, tak podobnosti. Především podobnosti jsou podle Arona zřejmé. V obou režimech můžeme pozorovat podobné jevy, a to jedinou stranu, absolutní moc jedné osoby, vlivnou policii, oficiální ideologii, která vše ovládá, a teror, který funguje jako prostředek proti protivníkům, a to v zájmu ideologie. V čele strany stojí silná osobnost, v Německu byl vůdce zbožštělý, v Rusku byl vůdce uctíván jako bůh.¹⁶⁰

Aron ukazuje i rozdíly mezi různými režimy jedné strany. Jedním z nich je původ členů a voličů. Pro komunistické strany je typickým zdrojem dělnická třída. Pro fašistické strany je typická mobilizace lidové masy. Ale nejzřejmějším rozdílem jsou ideologie, cíle a praktiky.¹⁶¹ Režimy založené na ideologii „*se snaží zachránit představu, kterou si dělají samy o sobě, i když tato představa ztratila jakýkoli vztah k realitě.*“¹⁶² Jsou zde patrné rozdíly, které vyvracejí jejich zásadní příbuznost. Mezi hlavní rozdíly se obecně řadí složení komunistické a národně socialistické strany. Aron toto přijímá, ale není to pro něj argument, který by odpovídal na otázku ohledně rozdílnosti těchto totalitních režimů. Jiný argument popírá podobnost na základě tvrzení, že nacionální socialismus a kapitalismus jsou neoddělitelné, neboť národní socialismus byl pouze kapitalisty vytvořeným režimem s cílem udržet si moc. Třetí argument, který Aron uvádí, se týká tvrdého boje mezi komunisty a fašisty. Aron reaguje: „*Opět je to argument nepopíratelný. Ale není to poprvé, kdy bratři bojují proti sobě.*“¹⁶³ Dalším argumentem je neslučitelnost ideologií. Aron toto uznává, ale stále to neposkytuje uspokojivou odpověď na otázku odlišnosti těchto režimů.¹⁶⁴

¹⁵⁹NOVÁK, Miroslav. *Mezi demokracií a totalitarismem: Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. Monografie; sv. č. 18. ISBN 978-80-210-4437-1, s. 70

¹⁶⁰ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 132

¹⁶¹ Tamtéž, s.132-133

¹⁶² Tamtéž, s. 134

¹⁶³ Tamtéž, s. 160

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 160-161

Míra příbuznosti či rozdílnosti těchto režimů závisí na různých aspektech. Aron upozorňuje, že nemůžeme dostat jistou odpověď. Nacionální režim nefungoval tak dlouho jako sovětský režim a neměl tedy ani možnost se rozvinout do té míry jako režim komunistický.¹⁶⁵

Abychom pochopili příbuznost a rozdílnost těchto režimů, nestačí srovnávací sociologická analýza, ale je nutné vzít v potaz jiné metody. Je třeba se obrátit na historickou analýzu a na analýzu ideologií. Sovětský režim historicky vychází z humanitních ideálů revoluce. Hlavním úkolem bylo vytvoření nejhumánnějšího režimu, a to za pomoci různých prostředků, včetně násilí. V důsledku toho komunistický režim prošel několika fázemi vývoje. První fáze se týkala občanské války a teroru. Ve druhé fázi dochází ke zmírnění teroru. A třetí fáze jako druhá revoluce byla vedena státem, charakteristická kolektivizací a novými formami teroru. Ve třicátých letech došlo k obrovské čistce, což je neobvyklé, protože zemědělská revoluce byla vítězná a režim nebyl ohrožen. Nastal terorismus proti členům komunistické strany, a to díky technice jedné strany a jejímu přivlastňování si práva na násilí proti svým nepřátelům. Chruščov toto vysvětloval jako počátek kultu osobnosti, terorismus měl přivést na smrt nepřátelé, které již Stalin porazil.¹⁶⁶ Aron své srovnání shrnuje, že „*to, co umožnilo jevy označované jako "kult osobnosti", nejsou pouze osobní vlastnosti jednoho člověka, ale také technika organizace a činnosti jedné strany, která existovala od počátku celého pohybu.*“¹⁶⁷

Nacistický režim se historicky vyvinul z jiného důvodu než sovětský a to s cílem obnovit morální jednotu Německa a zvětšit území. Přeměna Německa byla postupná a největší vlna teroru přišla na konci války. Nacistický teror nemá racionální zdůvodnění, jeho velké vyvražďování nemá v dějinách obdoby. Nemělo to vliv na vítězství ve válce, jednalo se pouze o nenávisť k určitým skupinám. „*Teroristickým jevem, jehož příklad nám nabízí hitlerovský režim, je vyhlazení šesti milionů Židů za plné války, mezi lety 1941 a 1944.*“¹⁶⁸ Toto je stejně tak iracionální jako čistky v Sovětském svazu.¹⁶⁹

¹⁶⁵ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 162

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 162-163

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 163

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 165

¹⁶⁹ Tamtéž.

Hlavním rozdílem podle Arona „vzhledem k ideji, která inspiruje jeden i druhý čin; v prvním případě je vyústěním pracovní tábor, ve druhém plynová komora.“¹⁷⁰ Komunistický režim se snažil dospět k nějakému ideálu, a to za pomoci jakýchkoli prostředků. Ve druhém případě se jednalo o naprosté vyhlazení určité rasy.¹⁷¹ Aron svůj výklad shrnuje, že „pokud jde o sovětskou akci, připomenul bych banální poučku "cesta do pekla je dlážděna dobrými úmysly"; pokud jde o činy hitlerovské, řekl bych: člověk by dělal chybu, kdyby si kladl za cíl podobat se dravému zvířeti, protože by se mu to velmi snadno podařilo.“¹⁷²

3.3.3 Předurčení režimu jedné strany k totalitarismu

Podle Arona existovaly ve 20. století autoritativní režimy i režimy jedné strany, které se nestaly totalitními. Ale každý režim jedné strany obsahuje hrozbu, že se jednou může vyvinout v totalitní. Jako příklad režimu jedné strany, který se nestal totalitním, uvádí Aron fašistický režim v Itálii, kde ideologie a totalitní jevy nedosáhly úrovně sovětského či hitlerovského režimu. „V obou případech, kdy se mluví o totalitarismu, se mi zdá, že podstatným jevem, původní příčinou je sama revoluční strana. Režimy se nestaly totalitními nějakým postupným vývojem, ale v důsledku původního záměru, snahy od základů přeměnit existující řád podle nějaké ideologie. Revoluční strany, které dospěly k totalitarismu, mají společné rysy: rozsah ambicí, radikalismus postojů a extremismus prostředků.“¹⁷³

3.4 Sekulární náboženství

Aron stejně jako Arendtová považuje masovou společnost za typický znak totalitarismu. Masová společnost představuje množství osamělých a anonymních jedinců. Aron vidí moderní dobu jako období krize společnosti, lidé hledají nějakou jistotu, jsou ztraceni, osamoceni, nemohou nalézt své místo ve světě byrokracie. Při vzniku masové společnosti dochází k rozpadu tradičních struktur a pocit jistoty či bezpečí lidí, podle Arona, nacházejí v politickém náboženství, později Aron užívá pojem sekulární náboženství. Sekulární náboženství vytváří společenství, ve kterém lidé nalézají naději. Poskytuje jednotící systém, který moderní doba postrádá. Pomáhá lidem

¹⁷⁰ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s.165-166

¹⁷¹ Tamtéž, s. 166

¹⁷² Tamtéž, s. 166

¹⁷³ Tamtéž, s. 159

překonat jejich trápení a organizuje masy. Jak píše T. Zálešák ve svém díle *Diablova práca*¹⁷⁴: „Člověk se stal vykořeněný. A tuto svojí vykořeněnost kompenzoval náhradou víry a společenství, které představuje masové hnutí inspirované náhradním náboženstvím”¹⁷⁵

Aron zdůrazňuje důležitost politického náboženství v roli upevňování totalitarismu. Propojil tedy totalitní režim s náboženstvím, které je jeho nedílnou součástí, „protože bylo novou formou moderní tyranie, jejíž vnitřní potřebou bylo slučovat ryzí nadšení a náboženský fanatismus s demagogickým cynismem a nejbrutálnějším politickým realismem bez skrupulí.”¹⁷⁶ Politické náboženství je podle Arona jedním z prostředků totalitní moci k ovládnutí mas.

Aron se zaměřil především na německý nacismus jako na příklad politického náboženství. Masová společnost v Německu pocítovala krizi a ztrátu národní sounáležitosti. Nacionální socialismus poskytl této společnosti novou naději, vzbudil v lidech pocit národní hrdosti a dodal novou víru. Základním rysem nacionálního socialismu bylo vytvořit řadu mýtů, symbolů a rituálů politického náboženství.¹⁷⁷

Aron chápe sekulární náboženství z fideistického hlediska (víra stojí nad rozumem). Tato interpretace vykládá politické náboženství jako cíl, který poskytuje lidem pocit jistoty. Světská náboženství, podle Arona, vedou k oddanosti, neústupnosti a horlivosti stejně jako tradiční náboženství. Aron určil typický rys sekulárního náboženství, stanovuje nejvyšší cíl lidské existenci, ze kterého je odvozeno pojetí dobra a zla. Tento cíl je považován za nejdůležitější prvek lidského bytí a veškeré jednání je tomuto nejvyššímu cíli podřízeno. Cesta ke splnění tohoto cíle obsahuje i ospravedlnění násilí a netolerance.¹⁷⁸

Aron poukazuje na to, že sekulární a tradiční náboženství mají především společnou strukturu. Oba typy náboženství poskytují výklad světa. Světské náboženství poskytuje určitou interpretaci světa, žebříček hodnot, stanovuje pravidla jednání a sjednocuje společnost. Aron upozorňuje na podobnost marxismu s náboženstvím.

¹⁷⁴ ZÁLEŠÁK, Tomáš. *Diablova práca: úvahy o totalitarizme*. 1. vyd. Bratislava: Kalligram, 2005. 199 s. ISBN 80-7149-743-6.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 119

¹⁷⁶ GENTILE, Emilio. *Politická náboženství: mezi demokracií a totalitarismem*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008. ISBN 978-80-7325-153-6, s. 90

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 89-90

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 91-92

Totalitní náboženství se stala možným řešením krize moderní doby. Zároveň se stala účinným nástrojem totalitní moci. Sekulární náboženství fungovalo jako příslib lepších zítřků a jeden vůdce figuroval jako spasitel.¹⁷⁹ Tomáš Zálešák píše, že totalitní ideologie „zaplnila prázdnotu, kterou zanechalo abdikující křesťanské náboženství, přebírající a falzifikující jeho základní symboly”¹⁸⁰ Dále tvrdí, že „totalitní hnutí nabízejí namísto zničených kulturních vzorců jejich náhradu v totální a uvědomělé reorganizaci společnosti;... jelikož pravidla musí být "zvnitřněná", i v totálním ovládnutí života jednotlivce. Tato náhrada má ideologickou formu náhradního náboženství.”¹⁸¹

Za základ sekulárního náboženství Aron považoval ideologii „To, na čem závisí především, je určováno ideologií stejně jako kdysi transcendentní vírou; ideologie zdůvodňuje autoritu moci a slibuje - ne jedincům, nýbrž kolektivně - spravedlivé přerozdělování v onom světě dějin, totiž v budoucnosti.”¹⁸²

3.5 Ideologie a teror

Aron se věnuje ideologii v užším slova smyslu, čemuž odpovídá ideologie marxismu-leninismu. Vyzdvihoval roli ideologie v totalitních režimech, zvláště v takovém typu režimu, jakým byl sovětský režim. Marxismus a nacismus jsou, podle Arona, moderními totalitními ideologiemi neboli sekulárními náboženstvími, které nahradily dosavadní tradiční náboženství.

Aron se zabýval analýzou teroru a ideologie v rámci Sovětského svazu. Ideologii považuje za nedílnou součást strany.¹⁸³ Pokládá ji za nástroj vlády, za nástroj jedné strany s monopolem moci.¹⁸⁴ Ideologie podle Arona vyjadřuje všeobecný výklad světových dějin a je zaměřená na budoucnost.¹⁸⁵ Aron tvrdí, že ideologie není jedině cílem anebo jedině prostředkem. „Někdy se ideologie používá k tomu, aby se dosáhlo

¹⁷⁹ GENTILE, Emilio. *Politická náboženství: mezi demokracií a totalitarismem*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008. ISBN 978-80-7325-153-6, s. 92-94

¹⁸⁰ ZÁLEŠÁK, Tomáš. *Diablova práca: úvahy o totalitarizme*. 1. vyd. Bratislava: Kalligram, 2005. ISBN 80-7149-743-6, s. 128

¹⁸¹ Tamtéž, s. 136

¹⁸² ARON, Raymond. *Opium intelektuálů*. 1. vyd. Přeložil Helena Beguivinová. Praha: Mladá fronta, 2001. Myšlenky. ISBN 80-204-0842-8, s. 297

¹⁸³ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 147

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 150-151

¹⁸⁵ ARON, Raymond. *Opium intelektuálů*. 1. vyd. Přeložil Helena Beguivinová. Praha: Mladá fronta, 2001. Myšlenky. ISBN 80-204-0842-8, s. 250

nějakého cíle, v jiných momentech se používá prostředků síly k tomu, aby se utvářela společnost podle ideologie.”¹⁸⁶

S ideologií úzce souvisí teror. Masová společnost je ovládána terorem, jak ideologickým, tak politickým. Aron rozlišuje tři podoby teroru. První forma teroru, kterou nazývá normální, byla zaměřena proti odpůrcům strany. Druhý typ byl namířen především proti kulakům. Podle Arona lze ještě tento typ považovat za racionálně vysvětlitelný. Tyto dva typy jsou zaměřené na protivníky a nepřátele strany. Třetí typ teroru byl zaměřen přímo na samotnou stranu. Tuto podobu teroru Aron považuje za nejnenormálnější a racionálně nepochopitelnou.¹⁸⁷ Teror stíhal nejen odpůrce režimu, ale i obyčejné lidi, kteří režimu byli věrní.¹⁸⁸ Teror pokládal Aron za nejzřejmější znak režimu jedné strany.

Levicoví intelektuálové Aronovi vytýkali kritiku Sovětského svazu, ale vývoj v 90. letech 20. století, rozpad Sovětského svazu a komunistických zemí východní Evropy mu daly v mnohém za pravdu. „*Aronovo dílo bylo v posledních letech jeho života i v jeho vlasti konečně obecně uznáno. Chválila se zejména jeho mimořádná intelektuální a politická jasnozřivost.*”¹⁸⁹

¹⁸⁶ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. ISBN 80-7108-064-0, s. 151

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 152-154

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 157

¹⁸⁹ NOVÁK, Miroslav. *Mezi demokracií a totalitarismem: Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. Monografie; sv. č. 18. ISBN 978-80-210-4437-1, s. 170

4. KARL RAIMUND POPPER

Karl R. Popper byl významným filozofem 20. století. Patřil k předním filozofům vědy tohoto století. Avšak vynikl i svými politickými pracemi. Popper se na rozdíl od dvou předchozích autorů řadí ke skupině primordialistů. Tato skupina zastává hypotézu, že totalitarismus není moderní jev, ale že se v našich dějinách objevuje od samého počátku. Znaky totalitarismu lze, podle něj, nalézt již ve starověku. Za první ucelenou koncepci totalitního systému považuje teorii dokonalého státu antického filozofa Platóna. Popper podal stručný popis Hegelovy filozofie, kterého považoval za otce moderního totalitarismu. Rovněž předložil zevrubný popis Marxova myšlení.

4.1 Dílo Karla R. Poppera

Popper se věnoval analýze totalitarismu především ve svých sociálních pracích *Bída historicismu*¹⁹⁰ a *Otevřená společnost a její nepřátelé*^{191,192}. Popperova filozofie obsahuje mnoho argumentů pro podporu kritiky totalitárních motivů na politické scéně. Obě díla jsou obranou demokratického liberalismu jako politické a sociální filozofie.

V *Bídě historicismu* Popper předkládá svou kritiku historicismu. Zavrhuje taková přesvědčení, která tvrdí, že v dějinách či v politice můžeme nalézt zákonitosti, které určují průběh dějin, a na základě těchto informací můžeme vytvářet jisté predikce.

Ve svém díle *Otevřená společnost a její nepřátelé* Popper poukazuje na některé problémy naší doby a pokouší se ukázat, že se ještě nezotavila z přechodu od uzavřené společnosti k otevřené společnosti. Ukazuje, že takovýto otřes je jedním z důvodů vzniku hnutí, které usilují o návrat ke kmenové společnosti. Zaměřuje se zde také na historicistické myšlení Platóna, Hegela a Marxe, které považuje za velké nepřátele otevřené společnosti. Popper obhájí otevřenou společnost, která je obrazem demokracie, rozumu a humanismu. Kriticky se staví k totalitarismu a historicismu.

¹⁹⁰ POPPER, Karl R. *Bída historicismu*. 2., rev. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. 134 s. Knižovna novověké tradice a současnosti; sv. 65. Oikúmené. ISBN 80-7298-007-6.

¹⁹¹ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. 354 s. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6.

¹⁹² POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. II., Vlna proroctví: Hegel, Marx a co následovalo*. Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. 388 s. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4

4.2 Uzavřená a otevřená společnost

Popper proti sobě staví dva druhy společností. Jednou z nich je primitivní kmenová neboli uzavřená společnost. Druhým typem je otevřená společnost. Přejít od uzavřené společnosti k otevřené Popper nazývá jednou „z nejhlubších revolucí, jaké kdy lidstvo prodělalo”.¹⁹³ Původ západní civilizace a počátek této revoluce nalézáme ve starověku u Řeků. Popper přechod od uzavřené společnosti ke společnosti otevřené popisuje takto: „*Je to snaha nesčetných neznámých mužů osvobodit sebe a svou mysl od poručnickování autority a předsudků. (...) [Neuznávají] absolutní autoritu pouze zavedeného a pouze tradičního a přitom se snaží uchovat, rozvinout a zavést staré i nové tradice, které by odpovídaly jejich měřítkům svobody, lidskosti a racionální kritiky.*”¹⁹⁴

Tyto dva druhy společností se různí ve svém pohledu na vztah přírodních a společenských zákonů. Charakteristickým východiskem pro uzavřenou společnost je naivní monismus, kde je typické nerozlišovat mezi těmito dvěma druhy zákonů. Naopak k otevřené společnosti Popper přiřazuje kritický dualismus. V otevřené společnosti mohou být normativní zákony vytvářeny a měněny člověkem. Člověk je ten, kdo za ně přebírá morální odpovědnost.¹⁹⁵ Lidé v uzavřené společnosti žijí ve světě neměnných tabu, zvyků a zákonů, podřizují se magickým silám. Proto není jednoduché, aby nastala změna. Zákony a tabu ovládají všechny stránky lidského života. Tabu určují skupinovou odpovědnost, správná volba je vždy určena pomocí tabu a osobní odpovědnost zde neexistuje. Zatímco v otevřené společnosti se lidé řídí racionální osobní odpovědností. Jedinec nejen může, ale i musí samostatně jednat a za toto jednání přebrat odpovědnost.¹⁹⁶

Popper uzavřenou společnost přirovnává k živému organismu a lze na ni uplatnit tzv. organickou teorii státu, protože „*připomíná stádo či kmen tím, že je poloorganickou jednotkou, jejíž příslušníky drží pohromadě polobiotické svazky - příbuzenství, společný život, sdílení společných snah, společná nebezpečí, ...*”¹⁹⁷ Tuto teorii nelze aplikovat na

¹⁹³ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 159

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 11

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 62-63

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 157-158

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 158

otevřenou společnost, ve které dochází například k třídnímu boji, boji o postavení. Něco takového v uzavřené společnosti nenalezneme.¹⁹⁸

Ve starověkém Řecku dochází k rozpadu kmenového systému a k počátku politické a duchovní revoluce. Zánik kmenové společnosti znamenal pro lidi ztrátu bezpečí, které jim předtím poskytovalo jejich příslušenství ke kmeni. Zásadní příčinou zániku uzavřené společnosti byl, podle Poppera, rozvoj mořeplavectví a obchodu. Docházelo k blízkému kontaktu mezi kmeny, obchod podporoval individuální rozvoj a nezávislost člověka. Toto tedy vedlo k narušení ochrany uzavřené společnosti před vnějšími vlivy a ke ztrátě jistot. V uzavřené společnosti byl kmen vším, jedinec jako takový byl opomíjen.¹⁹⁹ Po jejím rozpadu dochází k individuálnímu rozvoji a sebezpozorování člověka. Do středu zájmu se dostává namísto celku jedinec.²⁰⁰ Následně se objevovaly snahy vrátit se do původního stavu uzavřené společnosti. Takovéto snahy lze označit za cestu k antidemokratickým systémům, dokonce mohou vést až k systémům totalitním.

Platón byl podle Poppera přesvědčen, že základ zla tkví v pádu uzavřené společnosti. A hlavním cílem nápravy je návrat k přírodě. Platón dokázal lidem přesvědčit, že bojuje za svobodu, spravedlnost a spokojenější a šťastnější svět. „*Byl doveden k obhajobě lži, politických zázraků, tabuistických pověr, potlačování pravdy a nakonec i hrubého násilí. (...) I přes svou nenávist k tyranii byl veden hledat pomoc u tyrana a hájil ta nejtyranštější opatření.*”²⁰¹ Patřil mezi ty „*kteří často s dobrými úmysly vytvořili techniku zdůrazňující mravní, humanistické cítění, které mělo být využito k antihumanistickým a nemorálním účelům.*”²⁰²

Platón si přál obnovu kmenového života. Byl přesvědčen že „*pro jedince je "přirozené" podřídít se celku, který není pouhým shromážděním jedinců, nýbrž "přirozenou" jednotou vyššího řádu.*”²⁰³ Platónova snaha vrátit se ke kmenové společnosti nemůže být nikdy uskutečněna, jak říká Popper. Je nutné užívat rozumu

¹⁹⁸ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 158

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 160-161

²⁰⁰ Tamtéž, s. 172

²⁰¹ Tamtéž, s. 180

²⁰² Tamtéž, s. 179

²⁰³ Tamtéž, s. 79

a nést osobní zodpovědnost. Myšlenku otevřené společnosti je možné označit za ideál, ke kterému je nutné se neustále přibližovat.²⁰⁴

Základní úkol státu a tedy otevřené společnosti vidí Popper v ochraně svobody občanů. Důležité je zavedení institucí a zákonů, které korigují výkon moci vládnoucích. Pluralita institucí a zákonů zajišťuje osobní svobodu a ochranu jednotlivce.²⁰⁵

4.3 Historicismus

Popper nebyl spokojen s dosavadním vysvětlením totalitarismu. Sociální vědy a filozofie tento fenomén podle něj nezvládly dostatečně vyložit. Nesouhlasil s jejich závěrem, že totalitarismus je "nevyhnutelný jev".²⁰⁶ Pro pochopení Popperovy teorie totalitarismu je nutné vysvětlit pojem historicismu, ve kterém vidí původ totalitarismu.

Historicismem Popper myslí postoj v sociálních vědách, kde základní přesvědčení je, že hlavním úkolem společenských věd je vytvářet dlouhodobé historické předpovědi o společenském a politickém životě.²⁰⁷ Zastánci takového názoru tvrdí, že „*obecným úkolem vědy je předvídat, či spíše upřesňovat naše každodenní předpovědi a postavit je na jistější základ, a že úkolem sociálních věd je především poskytovat nám dlouhodobé historické předpovědi.*”²⁰⁸ Základem historicismu je přesvědčení, že určité zákony řídí dějiny a pokud bychom je objevili a pochopili, mohli bychom předpovídat nadcházející události a budoucí vývoj.²⁰⁹ Takovými zákony se míní „*zákony historického vývoje, které určují přechod z jednoho období do druhého*”.²¹⁰

Výsadu předvídat dějiny měli především intelektuální vůdci, menší skupina vyvolených. Tito vůdci jsou podle tradice nositeli tohoto privilegia a jeho ztráta by znamenala konec jejich výsadního postavení. Podstatný problém je ten, že určitá proroctví mohou sloužit jako odůvodnění různých činů, tedy i těch nemorálních. Vůdce je prezentován pouze jako ohlašovatel předpovědi a ten, kdo neovlivní, co bude

²⁰⁴ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 180 -181

²⁰⁵ BALLESTREM, Karl a OTTMANN, Henning. *Politická filosofie 20. století*. Překlad Alena Bakešová. 1. vyd. Praha: ISE, 1993. Oikúmené. ISBN 80-85241-52-8, s. 256

²⁰⁶ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 14

²⁰⁷ Tamtéž, s. 14-15

²⁰⁸ Tamtéž.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 18

²¹⁰ POPPER, Karl R. *Bída historicismu*. 2., rev. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 65. Oikúmené. ISBN 80-7298-007-6, s. 39

následovat. Historicismus obsahuje lákavý fakt, že člověk je zbaven zodpovědnosti, může udělat cokoli, ale nic nezmění, vše je dáno.²¹¹

Ve svém díle Popper vyslovuje nepřátelství vůči všem formám historicismu. Historicistický přístup k vědám, podle Poppera, nepřináší příliš dobré výsledky. Tudíž je historicismus nesprávnou a nedostačující metodou.²¹² Popper se domnívá, že takovýto pohled je mylný a nebezpečný, protože vede k totalitarismu a autoritářství. Autoritářské systémy obhajují své cíle, plány či metody právě na základě historických předpovědí. Dále tvrdí, že lidská činnost má takové důsledky, které nelze předvídat. Historie se nevyvíjí v souladu s vnitřními zákony a neexistuje nic jako historická nutnost.²¹³ „*Budoucnost závisí na nás samých, a my nezávisíme na žádné historické nutnosti.*”²¹⁴ Historická proroctví podle Poppera vůbec nepatří do vědecké metody. Proroctví jsou škodlivá a každý je svého štěstí strůjcem. Popper je toho názoru, že historicismus podporuje vzpouru proti civilizaci, čehož může být příčinou, že historicismus sám je reakcí na působení civilizace a její přání osobní odpovědnosti.²¹⁵

Popper rozlišuje dva podstatné moderní směry historicismu, a to filozofii dějin rasismu a fašismu a filozofii dějin marxismu. Ve filozofii rasismu hraje hlavní roli vyvolená rasa, která má předurčeno řídit Zemi. Hlavním dějinným zákonem vývoje je zde přírodní zákon nadřazenosti vyvolené krve, kde jde o zápas ras o moc. Co se týče filozofie marxismu, zde figuruje vyvolená třída, které bude patřit Zem. V tomto případě se jedná o ekonomický zákon, kde dějiny znamenají nekonečný třídní boj.²¹⁶ Všechny historicismy se shodují, že „*existují specifické historické zákony, že ty je možno objevit a předvídat na jejich základě budoucnost lidstva.*”²¹⁷

²¹¹ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 15- 16

²¹² Tamtéž, s. 18

²¹³ THORNTON, Stephen. Karl Popper. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [ONLINE]. Zalta, E. N. (ed.), 2015. Stanford: Stanford University. [cit. 1. 5. 2016]. Dostupné na: <<http://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/popper/>>.

²¹⁴ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 14

²¹⁵ Tamtéž, s. 14-16

²¹⁶ Tamtéž, s. 19-20

²¹⁷ Tamtéž, s. 19

Historicisté přiznávají, že jejich sociologické předpovědi mají jisté nedostatky, ale důležitost a přínos předpovědí takové nedostatky vynahrazují.²¹⁸ Historicismus je sice obecně uznávanou metodou, ale dle Poppera je myšlenka spolehlivé a přesné předpovědi nemožná.²¹⁹ Podle Poppera není možné předpovídat historický vývoj lidstva, lidské poznání neustále roste a tedy „nemůžeme dnes předvídat, co budeme vědět zítra”.²²⁰ Opakování událostí v lidských dějinách není podle Poppera možné a je nutné „počítat s příchodem událostí zásadně nového rázu. Historie se může opakovat - nikdy však na stejné úrovni, zejména pokud jde o události historicky důležité a dlouhodobě společnost ovlivňující.”²²¹

Své vyvrácení historicismu Popper shrnuje v následujících pěti argumentech:

1. „Průběh lidských dějin je silně ovlivňován růstem lidského poznání.
2. Racionálními či vědeckými metodami nemůžeme předpovídat růst našeho vědeckého poznání.
3. Nemůžeme tudíž předpovídat budoucí průběh lidských dějin.
4. To znamená, že musíme odmítnout možnost teoretické historie, tj. historické sociální vědy, která by odpovídala teoretické fyzice. Nemůže existovat žádná vědecká teorie historického vývoje, která by sloužila za základ historické předpovědi.
5. Základní cíl historicistických metod je tedy pochybený, a historicismus se hroutí.”²²²

4.4 Platónovy totalitní tendence

Přes analýzu historicismu se Popper dostal k Platónovi, jehož politické úvahy považuje za totalitární. Popper v díle *Otevřená společnost a její nepřátelé* tvrdí, že Platón ve své politické filozofii jako první představil koncept totalitního systému.

V Platónově sociální a politické filozofii nalézáme spojení dvou postojů, kromě historicismu obsahuje postoj sociálního inženýrství. Sociální inženýr je toho názoru, že má osud ve svých rukou a může ovlivnit či změnit budoucí vývoj. Je přesvědčený,

²¹⁸ POPPER, Karl R. *Bída historicismu*. 2., rev. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 65. Oikúmené. ISBN 80-7298-007-6, s. 35

²¹⁹ Tamtéž, s. 19

²²⁰ Tamtéž, s. 9

²²¹ Tamtéž, s. 17

²²² Tamtéž, s. 8-9

že my sami si stanovujeme cíle, nikoli, že jsou dány historicky.²²³ Podle Poppera „inženýr či technik přistupuje k institucím racionálně jako k prostředkům, sloužícím určitým cílům, a že je jakožto technik posuzuje výhradně podle jejich vhodnosti, efektivnosti, jednoduchosti atd. Historicista by se na druhé straně spíše pokusil najít původ a osud těchto institucí, aby odhadl "skutečnou roli", kterou hrají v dějinném vývoji“.²²⁴

Platónovy politické myšlenky vycházejí především z historicismu. Od tradičního historicismu se Platón liší v tom, že uznává změnu osudu či prolomení zákona rozkladu. Degeneraci a rozkladu se podle něj vyhneme zastavením všech změn. „Platón byl jakožto pesimista přesvědčen, že všechny - nebo téměř všechny - změny znamenají úpadek; takový byl jeho zákon historického vývoje.“²²⁵ Platón usiluje o vytvoření státu, který nedegeneruje, a to protože se nemění. Takovýto stát, beze změny a úpadku, je dokonalým státem. Hlavním cílem Platóna je zastavit veškeré změny společnosti a změny s tím spojené, řešením je jeho teorie ideálního státu, která vychází z jeho učení o idejích.²²⁶

4.4.1 Ideální stát

V ideálním státě rozlišuje Platón tři třídy - vládci, strážci, řemeslníci. Pracující lidé jsou potřební pouze k zajištění materiálních potřeb vládnoucích. V takovémto státě je zrušeno soukromé vlastnictví vládnoucí třídy, což zaručí jejich jednotnost. Třídy se navzájem nesmí mísit, podle Platóna, je to největší zločin. Vládnoucí třída je ostatním nadřazená.²²⁷ „Jeho nejlepší stát by měl být rekonstruován tak, aby se co možná nejradikálněji vyloučily všechny zárodky a prvky nejednoty a rozkladu; to znamená, že tento nejlepší stát měl být zkonstruován ze spartského státu s přihlédnutím k podmínkám nezbytným pro neporušenou jednotu panské třídy, která by byla zaručena naprostou ekonomickou zdrženlivostí této třídy, její výchovou a jejím výcvikem.“²²⁸

²²³ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. 1, Uhrnutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 30

²²⁴ Tamtéž, s. 32

²²⁵ POPPER, Karl R. *Bída historicismu*. 2., rev. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 65. Oikúmené. ISBN 80-7298-007-6, s. 62

²²⁶ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. 1, Uhrnutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 29-30

²²⁷ Tamtéž, s. 51-54

²²⁸ Tamtéž, s. 58

Popper uvádí pět základních principů Platónova programu, na základě kterých by měl být dokonalý stát vybudován:

1. oddělené třídy - vládnoucí třída musí být jednoznačně oddělena od zbytku společnosti
2. osud státu je v souladu s osudem vládnoucí třídy, která podléhá pravidlům šlechtění a výchovy; kontrola a kolektivizace jejich zájmů
3. vojenský monopol vládnoucí třídy; žádná ekonomická činnost
4. cenzura a propaganda utvářející mysl členů vládnoucí třídy; zastavit přísun nových informací v oblasti vzdělání, zákonodárství a náboženství
5. soběstačnost státu; pokud by neusilovali o hospodářskou soběstačnost, vládnoucí by se stali obchodníky či by na obchodnících byli závislí a to by ohrožovalo stabilitu obce²²⁹

Popper tvrdí, že takovýto program je totalitní a založený na historicismu. Domnívá se, že „*Platónův politický program vůbec nestojí mravně výš než totalitarismus a že je s ním v podstatě totožný.*”²³⁰ Toto jeho vysvětlení lze ale napadnout. Například je prohlašováno, že historický a eschatologický způsob myšlení byl pouze později převzat z judaismu a křesťanství. Pokud Platón předpokládal zákon historického vývoje, Popperovo vysvětlení selhává. Pokud Platón nenavrhl politický program, jeho popis nespravedlivé ústavy byl alespoň zamýšlen jako pedagogický.²³¹

Popper je přesvědčen, že Platónovy politické cíle jsou čistě totalitní a antihumanistické. Aby mohl svou hypotézu obhájit, soustředil se na analýzu pojmu spravedlnosti a princip vůdcovství.

4.4.2 Teorie spravedlnosti

Pod spravedlností si obecně představíme rovnost příležitostí, rovnost před zákonem, neutrálnost soudů či rovnost zacházení. Ale Platón si pod pojmem spravedlnost představoval něco zcela jiného. Spravedlivé je podle Platóna to, co je v zájmu státu. Tato myšlenka je i součástí moderních totalitních systému.

²²⁹ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. 1, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 84-85

²³⁰ Tamtéž, s. 85

²³¹ KEUTH, Herbert. *The philosophy of Karl Popper*. English ed. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. xv, ISBN 0-521-54830-6, s. 213-214

Popper považuje spravdnost za ústřední téma Platónova politického programu. Podle Platóna spravdnivé je to, co slouží ku prospěchu dokonalého státu. V zájmu takového státu je udržet třídní rozdělení a třídní nadvládu. Takovýto cíl je podle Poppera totalitární.²³² Platón spravdnost definuje ve čtvrté knize svého díla *Ústava*.²³³ (419a-445e) Stát je podle Platóna spravdnivý, pokud každá složka státu vykonává dobře svou přirozenou funkci a přijímá svou pozici v hierarchii státu. Naopak nespravdnivá je mnohodělnost a záměna oborů, což Platón považuje za největší zločin.²³⁴ (433a-434c)

Popper takovýto postoj vidí jako zcela odlišný od našeho běžného pojetí spravdnosti. Platónovo pojetí spravdnosti vidí jako princip totalitní třídní nadvlády, neboli vytvoření kastovního státu.²³⁵ Popper je přesvědčen, že „*rovnostářství bylo jeho úhlavním nepřitelem, a šlo mu o to, aby je zničil, nepochybně byl upřímně přesvědčen, že je velkým zlem a velkým nebezpečím.*”²³⁶

Platón se nezabýval zájmy či problémy jednotlivce, ale zabýval se „*výhradně kolektivním celkem jako takovým, a spravdnost mu není ničím jiným než zdravím, jednotou a stabilitou kolektivu.*”²³⁷ Původ rozkladu a nejednoty Platón viděl v samotném jedinci a nedokonalosti jeho přirozenosti, protože podléhá degeneraci.²³⁸ Popper upozorňuje, že Platónovým cílem nebylo vykořisťování nižší třídy třídou vyšší, ale že usiloval o stabilitu celku.²³⁹ Na druhou stranu je podle Poppera nutné si uvědomit, že omezení třídních výsad je součástí totalitarismu a že „*totalitarismus není jednoduše amorální. Je to mravnost uzavřené společnosti - skupiny či kmene; není to sobectví individuální, nýbrž kolektivní.*”²⁴⁰

Platónský totalitarismus a jeho teorie spravdnosti, podle Poppera, obsahuje tři hlavní principy: „*a) princip přirozených výsad, b) všeobecný holistický*

²³² KEUTH, Herbert. *The philosophy of Karl Popper*. English ed. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. xv, ISBN 0-521-54830-6, s. 87

²³³ PLATÓN. *Ústava*. Překlad František Novotný a Emanuel Peroutka. 3., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. Knihovna antické tradice; sv. 18. Platónovy spisy; 18. ISBN 80-7298-024-6, s. 108-140

²³⁴ Tamtéž, s. 124-126

²³⁵ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. 1, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 88

²³⁶ Tamtéž, s. 90

²³⁷ Tamtéž, s. 100

²³⁸ Tamtéž, s. 76

²³⁹ Tamtéž, s. 102

²⁴⁰ Tamtéž, s. 103

a kolektivistický princip, a c) princip, že úkolem a účelem státu jednotlivce by mělo být udržování a posilování stability státu.”²⁴¹ Popper shrnuje Platónovu teorii spravedlnosti jako záměrný pokus „porazit rovnostářské, individualistické a protekcionistické tendence jeho doby a obnovit nároky kmenového systému rozvinutím totalitární mravní teorie.”²⁴² Platónova teorie spravedlnosti je založena na obhajobě třídní nadvlády, která vede k udržení stability obce. Tvrdí, že „spravedlnost je užitečná pro sílu, zdraví a stabilitu státu.”²⁴³ Popper upozorňuje, že toto se nápadně podobá principu totalitarismu: „správné je cokoli, co je užitečné pro sílu mého národa, mé třídy, mé strany.”²⁴⁴

4.4.3 Princip vůdcovství

Podle Platónovy teorie spravedlnosti a historicismu jsou vládci předurčeni vládnout a otroci naopak otročit. Popper ze své interpretace Platóna vyvozuje, že jeho základním problémem byla otázka "Kdo by měl vládnout?" v dokonalém státě. Platón tvrdil, že vládnout by měli ti nejlepší a nejmoudřejší.²⁴⁵

Popper zdůrazňuje, že vládci nemusí být vždy dobří nebo moudří, musí se počítat i s tím, že jsou tací, kteří jsou na tom intelektuálně či mravně hůře. Proto by se podle Poppera mělo počítat i se špatnými vládci a spíše si klást otázku: „*Jak můžeme uspořádat politické instituce, aby špatní či neschopní vladaři nemohli způsobit příliš mnoho škod?*”²⁴⁶ Ti, kteří si myslí, že základní otázkou je "Kdo by měl vládnout" patří k těm, kteří se domnívají, že moc je v rukou jednotlivce (či skupiny). Ten svou moc může neomezeně používat a může si dělat téměř cokoli, co chce. Podle Poppera se Platónova otázka týká neomezené moci vládce, což Popper nazývá teorií nekontrolované suverenity. Tato teorie je dle Poppera mylná, jelikož na základě zkušeností takováto neomezená politická moc se v lidských dějinách neobjevila. Jak říká: „*Dokonce ani extrémní případy suverenity nejsou nikdy případy suverenity absolutní.*”²⁴⁷ Popper uvádí, že „*všechny teorie suverenity jsou paradoxní*”²⁴⁸ a ukazuje to na logickém argumentu, že v případě, kdyby se k moci dostal ten "moudřejší", může

²⁴¹ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 91

²⁴² Tamtéž, s. 111-112

²⁴³ Tamtéž, s. 112

²⁴⁴ Tamtéž.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 112-113

²⁴⁶ Tamtéž, s. 114

²⁴⁷ Tamtéž, s. 115

²⁴⁸ Tamtéž, s. 116

se na základě své ctnosti rozhodnout, že vládnout by měl ten "nejlepší", ale ten se může rozhodnout se vši laskavostí, že by měla vládnout většina.²⁴⁹

Jelikož Platón zastával teorii suverenity, je nutné se vrátit k jeho základní otázce, kdo by měl být vládcem. Princip vůdcovství neboli Platónův princip vlády nejlepších souvisí s jeho teorií výchovy.

Platón předpokládal, že úkolem výchovy a vzdělávacího systému je „výběr budoucích vůdců a jejich výcvik k vůdcovství.“²⁵⁰ Platón očekával, že „zastaví politickou změnu institucionální kontrolou výběru nového vůdce.“²⁵¹ Popper považoval Platónův vzdělávací systém za typ indoktrinace a jeho výchovu neuznával, především proto, že vzdělání se dostává pouze určitým jedincům, kteří si prošli všemi předchozími stupni a dosáhli staršího věku.²⁵² Popper popisuje Platónův záměr, že takovíto lidé „budou příliš staří na to, aby mohli nezávisle myslet, stanou se dogmatickými studenty, naplněnými moudrostí a autoritou, a stanou se mudrci, kteří budoucím generacím předají svou moudrost, nauku kolektivismu a autoritářství.“²⁵³ Tento přístup podle Poppera zabraňuje vyvíjet „iniciativu, originalitu a vůbec všechny neobvyklé a překvapivé vlastnosti“²⁵⁴ Popper podotýká, že úkolem institucí by nemělo být volit ty nejlepší. „Tato tendence mění náš vzdělávací systém v závodíště a průběh studia v překážkový běh. Místo abychom studenta vedli k zájmu o studium, místo abychom v něm vzbuzovali skutečnou lásku k předmětu a zkoumání, nabádáme jej, aby studoval pro osobní kariéru. Je tak veden získat pouze takové poznání, které mu umožní, aby se dostal přes překážky a tak společensky postoupil.“²⁵⁵

Jedinou možností ideálního vůdce byl pro Platóna moudrý filozof, který je vševědoucí a všemocný. Popper v něm spíše spatřuje jakéhosi totalitářského poloboha.²⁵⁶ Vyčítá Platónovu dokonalému vládcovi lži a manipulaci. Samotní vládcové mají věřit v propagandistickou lež, čímž se má zvýšit šance na zastavení všech změn.²⁵⁷

²⁴⁹ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 114-116

²⁵⁰ Tamtéž, s. 119

²⁵¹ Tamtéž, s. 127

²⁵² Tamtéž, s. 124

²⁵³ Tamtéž.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 126

²⁵⁵ Tamtéž.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 123

²⁵⁷ Tamtéž, s. 129

Popper popisuje dvě hlavní funkce, které formuluje Platón jako nejdůležitější funkce filozofa - krále. První funkcí je zakládající funkce, kterou má pouze filozof, neboť pouze on může nahlížet do světa idejí. Na základě toho je schopen založit a následně vést stát, který se bude co nejvíce podobat dokonalému státu. Zde se vyskytuje možná analogie s totalitním vůdcem, který jako jediný nahlíží do budoucnosti a vyslovuje predikce. Tímto si udržuje svou pozici, předkládanou "pravdu" a odůvodňuje tak své činy. Druhou funkcí je uchování obce. Vladař, tedy filozof, udržuje stabilitu uvnitř vládnoucí třídy, tato stabilita zajišťuje stabilitu státu. Filozof tedy řídí výchovu a šlechtění vládnoucí třídy.²⁵⁸ Popper shrnuje, že „*obě základní funkce filozofa-krále jsou analogické: musí napodobit božský originál obce a musí napodobit božský originál člověka.*”²⁵⁹ Platón dokonce říká, že lži jsou nezbytné, aby byla výchova úspěšná.

Popper kritizuje myšlenku, že existuje vyvolená elita, která by měla vládnout. Podle něj, Platón sám toužil po tom, že se stane filozofem - králem.²⁶⁰ Platónova teorie státu je, dle Poppera, totalitární. Totalitární povaha Platónovy obce spočívá v tom, že vše musí být ve prospěch státu a život občana je řízen tímto směrem. Na problém ohledně vlády filozofů reagoval také Kant ve svém díle *K věčnému míru*²⁶¹: „*Že budou králové filosofovat nebo že se filozofové stanou králi, to nelze očekávat, ale nelze si ani přát, aby se tak stalo, neboť vlastnění moci kazí nevyhnutelně svobodný úsudek rozumu. Že však králové či královská společenství (...) nenechají třídu filozofů vymizet či umlčet, že ji nechají naopak veřejně mluvit, je nepostradatelné pro osvětlení jejich vlastního povolání vládnout.*”²⁶²

Popper přiznává, že nikdy nevytvoříme bezchybné instituce, které by zajistily dobrou, správnou a moudrou demokracii. Každopádně podle něj i špatná demokratická vláda je lepší než tyranie.²⁶³

²⁵⁸ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 134-136

²⁵⁹ Tamtéž, s. 138

²⁶⁰ Tamtéž, s. 273

²⁶¹ KANT, Immanuel. *K věčnému míru: filosofický projekt; O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Překlad Petra Stehlíková a Karel Novotný. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1999. 101 s. Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 31. ISBN 80-86005-85-2.

²⁶² Tamtéž, s. 35

²⁶³ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, Uhranutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6, s. 117

4.5 Zdroje moderního totalitarismu

Popperova kritika historicismu ukazuje vnitřní spojení mezi historicismem a totalitními režimy moderní doby - komunismem a nacismem. Zdá se, že Popperova kritika historicismu může sloužit jako varování i pro současnou dobu. „*Přílišný důraz na historicismus, často spojený s relativismem, se může opět stát branou myšlenek, které mohou vést k ohrožení toho, co označoval pojmem otevřená společnost.*”²⁶⁴ Popper ve druhém díle své knihy *Otevřená společnost a její nepřátelé* zaměřuje svou pozornost na Hegela a Marxe, které považuje za myšlenkové zdroje moderních totalitarismů.

4.5.1 G. W. F. Hegel a historicismus

Popper označuje Hegela za „*otce novodobého historicismu a totalitarismu*”²⁶⁵ Podle něj se svým historicismem snažil lidi pouze obelhat a očarovat. Ve společenských vědách má Hegel doposud značný vliv. Lze jej pozorovat na příkladu extrémní marxistické levice či extrémní fašistické pravice, které z Hegela vycházejí. Levice zaměnila Hegelův boj národů za třídní boj a pravice za rasový boj.²⁶⁶

Hegelova filozofie byla inspirována postranními úmysly, a to zájmem o znovuoživení pruské vlády Friedricha Wilhelma III.²⁶⁷ V době Francouzské revoluce se Prusko dostávalo k moci, ale potřebovalo silnou ideologii, kterou poskytl právě Hegel. Oživil myšlenky Hérakleita, Platóna i Aristotela a vytvořil tak spojovací linku mezi „*Platónem a moderní formou totalitarismu*”.²⁶⁸

Hegel na rozdíl od Platóna, viděl v pohybu pokrok. V jeho světě je vše v pohybu, dokonce i podstaty, které jsou u Platóna statické. Hegelův dialektický vývoj směřuje k absolutní Ideji, k nejvyššímu dobru. Každé stádium pohybu obsahuje to předešlé a pohyb směřuje stále k vyšší dokonalosti. Veškerý pokrok spočívá podle Hegela v protikladech, které ženou vědu vpřed.²⁶⁹ Popper napadá Hegelovu myšlenku

²⁶⁴ ZNOJ, Milan, ed. *Šance otevřené společnosti: k poctě Karla Raimunda Poppera*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2002. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Studia philosophica, 13. ISBN 80-246-0541-4, s. 27

²⁶⁵ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. II., Vlna proroctví: Hegel, Marx a co následovalo*. Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4, s. 26

²⁶⁶ Tamtéž, s. 30-32

²⁶⁷ KEUTH, Herbert. *The philosophy of Karl Popper*. English ed. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. ISBN 0-521-54830-6, s. 228

²⁶⁸ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. II., Vlna proroctví: Hegel, Marx a co následovalo*. Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4, s. 33

²⁶⁹ Tamtéž, s. 37-38

protikladů, kterým není nutné se vyhnout, tudíž mizí jakákoli možnost diskuze, či kritiky, což vede pouze k iracionalismu a mysticismu.²⁷⁰

Kromě dialektiky Hegel staví historicismus na filozofii identity, která je vlastně aplikovanou dialektikou. Podle Poppera to není nic víc, než pokus zmást a oklamat člověka. Filozofie identity slouží k ospravedlnění řádu, vrcholem je etický a právní pozitivismus (co je dobré a co není), vývoj reality je totožný s vývojem rozumu.²⁷¹ Hegel tvrdil, že „vše, co je rozumné, musí být skutečné, a co je skutečné, musí být rozumné. Vývoj reality je tedy totožný s vývojem rozumu. Jelikož nemůže v existenci být žádné vyšší měřítko nežli poslední vývojový stupeň rozumu a ideje, všechno, co je nyní reálné nebo skutečné, je nutné a musí být jak rozumné, tak i dobré.“²⁷² Vše, co je rozumné v určitém stádiu vývoje, je pravdivé. Tudíž „vše, co se zdá jisté těm, jejichž rozum je na úrovni doby, musí být pravdivé.“²⁷³

Popper odmítá Hegelovu filozofii identity, především proto, že hrála důležitou roli při pádu liberálního hnutí v Německu a svým historicismem podpořila totalitární způsoby myšlení. Hegelovy myšlenky obsahovaly logické chyby a klamy, což oslabilo tradiční standardy odpovědnosti a poctivosti.²⁷⁴

Platón pokládal filozofii za vznešenou a důležitou složku státu, naproti tomu u Hegela plnila funkci pouhé služby.²⁷⁵ Popper u Hegela nenachází nic, co by již nebylo napsáno. Všechny jeho myšlenky a metody směřují k boji proti otevřené společnosti.²⁷⁶

Popper zdůrazňuje, že vše, co je spojeno s německým nacionalismem, je spojeno s bojem proti rozumu a otevřené společnosti. Nacionalismus se odvolává ke kmenové společnosti, kde neexistuje individuální odpovědnost, ta je nahrazena kolektivní odpovědností. Platónsko-aristotelský nacionalismus se v průběhu dějin v podstatě vytratil, ale v 19. století se znovu vrátil a to díky Hegelovi. Základem je princip národního státu, který spočívá v myšlence, že území určitého státu se musí shodovat

²⁷⁰ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. II., Vlna proroctví: Hegel, Marx a co následovalo*. Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4, s. 184

²⁷¹ Tamtéž, s. 40-41

²⁷² Tamtéž, s. 41

²⁷³ Tamtéž, s. 42

²⁷⁴ KEUTH, Herbert. *The philosophy of Karl Popper*. English ed. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. ISBN 0-521-54830-6, s. 226

²⁷⁵ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. II., Vlna proroctví: Hegel, Marx a co následovalo*. Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4, s. 45

²⁷⁶ Tamtéž, s. 34

s jedním určitým národem. Popper tento princip považuje za nesmyslný a utopický sen kmenového kolektivismu.²⁷⁷

Hegel se snažil porazit liberalistické tendence nacionalismu. Činil tak tím, že přesvědčoval nacionalisty, že jejich kolektivistické požadavky mohou být uskutečněny jedině s podporou všemocného státu. Liberální prvky nacionalismu Hegel proměnil v uctívání státu a uctívání dějin. Vytvořil novou teorii nacionalismu, podle které je národ sjednocován dějinným duchem. Národ je sjednocován duchem a společným nepřítelem, se kterým se setkává na poli dějin.²⁷⁸

Podle Poppera pro moderní totalitarismus není až tak zásadní ideologie, ale vytvořit ze vzpoury proti svobodě masové hnutí. V rámci fašismu, který byl založen na Hegelových myšlenkách a na materialismu 19. století, mizí tradiční forma náboženství a je nahrazena darwinistickou teorií. Hegelovství se mění v rasismus. Podstatou se místo ducha stává krev (biologický prvek), která je vládcem všeho a určuje osud národa. Právě Hegel, podle Poppera, poskytl základní ideje, na kterých mohl být moderní totalitarismus postaven. Mezi tyto myšlenky kromě známé teorie pána a raba patří:

- a) idea státu jako ducha národa, který je jako jediný předurčen vládnout světu, nejvyšším cílem státu či národa je vytvořit silný stát, který je totalitní a proniká veškerým životem lidí; lidé se stávají součástí velkého celku;
- b) stát existuje pouze v opozici vůči všem ostatním státům a prosazuje svou existenci válkou;
- c) stát je zákon a jeho jediným soudcem jsou dějiny; kolektivní užitek je prioritou, správné je to, co slouží ve prospěch státu a lži jsou přípustné;
- d) válka, sláva a osud jsou ta dobrota, po které lidé touží;
- e) velký člověk jako osobnost světových dějin (vůdce).²⁷⁹

Popper se snažil poukázat na souvislost Hegelova historicismu s moderním totalitarismem. Hegelův historicismus Popper považuje za významný zdroj moderního

²⁷⁷ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřítelé. II., Vlna proroctví: Hegel, Marx a co následovalo*. Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4, s. 48-49

²⁷⁸ Tamtéž, s. 54-55

²⁷⁹ Tamtéž, s. 57-68

totalitarismu. Popper považoval Hegela za podvodníka neschopného rozlišit mezi myšlením a fantazií a už vůbec ne mezi dobrem a zlem.

4.5.2 K. Marx a historicismus

Marxismus Popper považuje za nejčistší a nejnebezpečnější formu historicismu. Popper uznává humanistický podnět marxismu, jelikož Marx usiloval na rozdíl od Hegela o vyřešení nejdůležitějších problémů společnosti. Snažil se předvídat budoucí vývoj, převážně ekonomický a mocensko-politický. Popper přisuzuje Marxovi upřímnost a snahu pomoci utlačovaným. Nakonec ale dochází k závěru, že byl Marx falešný prorok. Jeho proroctví byla neúspěšná a navíc popularizoval historicistický způsob myšlení a oklamal inteligentní lidi v tom, že proroctví je vědecký způsob řešení sociálních problémů.²⁸⁰

Podle Marxe je průběh dějin již determinován, ale existuje způsob, jak chod dějin ovlivnit. Pomocí historických proroctví lze nahlédnout do jejich průběhu, upozornit na blížící se problém a zmírnit tak jeho dopady.²⁸¹ Zásadní úkol „*spatřoval Marx ve vyhlášení nadcházejícího socialistického milénia. Domníval se, že jen tímto vyhlášením může vědecké socialistické učení přispět k nastolení socialistického světa, jehož příchod může podpořit tím, že uvědomí lidi o nadcházející změně a o rolích, které jsou jim ve hře historie přisouzeny.*“²⁸²

4.5.2.1 Ekonomický historicismus

Marxova filozofie je nazývána historickým materialismem. Marx věří, že jevy jako je válka, nezaměstnanost a další jsou výsledkem nežádoucích okolností jednání. Jednající lidé jsou pouhými loutkami, které jsou ovládány ekonomikou. Dějiny jsou nastaveny v sociálním systému, ve kterém jsou lidé uvězněni. Člověk sám se nikdy neosvobodí, ale je možné změnit situaci. Podle Poppera je toto ústřední myšlenka Marxova pohledu na život. Tato myšlenka je spojena s jeho metodologickým determinismem, podle kterého vědecká vysvětlení a predikce společenských událostí jsou možná, pouze pokud je společnost determinována svou minulostí. A proto

²⁸⁰ KEUTH, Herbert. *The philosophy of Karl Popper*. English ed. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. ISBN 0-521-54830-6, s. 230

²⁸¹ Tamtéž, s. 77

²⁸² POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. II., Vlna proroctví: Hegel, Marx a co následovalo*. Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4, s. 77-78

se společenské vědy mohou zabývat pouze oblastí potřeb. Naše myšlenky jsou vázané k materiálním potřebám, tudíž musí být uvažovány na základě struktur založených na ekonomických podmínkách. Proto Popper nazývá Marxovu formu historicismu ekonomismem.²⁸³ Ekonomický historicismus je „učení, že rozvoj ekonomického systému nebo metabolismu člověka determinuje jeho rozvoj společenský a politický.“²⁸⁴

Podle Marxe nikdy nebudeme úplně svobodní, protože člověk je ovládán ekonomikou, nikdy se nemůže odpoutat od ekonomiky a od nutnosti pracovat. Jediné, co zbývá, je zlepšit pracovní podmínky a tím učinit člověka svobodnějším.²⁸⁵

4.5.2.2 Bezmocnost politického státu

Popper vyvrací Marxovu teorii bezmocnosti veškeré politiky neboli jeho teorii státu. Stát podle Marxe slouží pouze jako prostředek vládnoucí třídy k vykořisťování ovládaných. Jakákoli forma vlády, tedy i demokratická, je vždy formou diktatury vládnoucí třídy. Proto je nutná revoluce, zánik státu a vznik beztřídní společnosti. Politika je tedy podle Marxe bezmocná, nikdy nezmění neuspokojivou ekonomickou situaci.²⁸⁶

Politika v rámci marxismu nemá žádný vliv. Naopak podle Poppera politická moc musí řídit ekonomickou moc a pak může poskytnout ekonomickou ochranu. Marxisté odsuzují demokracii jako formu vlády. Ve skutečnosti je to jediný prostředek, kterým se můžeme chránit před zneužitím politické moci. Marxisté si podle Poppera neuvědomili, že politická demokracie má velký význam jako prostředek ke kontrole ekonomické moci ovládanými. Popper zdůrazňuje, že nebezpečná je jakákoli podoba nekontrolované moci. Demokracie dokáže kontrolovat ekonomickou moc a tím občany ochránit před ekonomickým vykořisťováním. Je nutné dát státu moc, jako nutnému zlu, ale nikdy ne víc, než je třeba pro ochranu svobody. Tedy i moc intervence státu je nutné omezit a to pouze na takovou míru, která je nutná k ochraně svobody lidí.²⁸⁷

Marxisté si neuvědomili, že pokud neexistují kontrolní mechanismy moci, dojde k rozšiřování moci státu a posléze mohou vládnout i špatní lidé. Podle Poppera je nutné

²⁸³ KEUTH, Herbert. *The philosophy of Karl Popper*. English ed. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. ISBN 0-521-54830-6, s. 232

²⁸⁴ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřítel. II., Vlna prorocství: Hegel, Marx a co následovalo*. Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4, s. 11

²⁸⁵ Tamtéž, s. 92

²⁸⁶ Tamtéž, s. 104-106

²⁸⁷ Tamtéž, s. 110-114

zavést společenské instituce vynutitelné státní mocí. Takovéto instituce pak slouží k ochraně ekonomicky slabších před ekonomicky silnějšími. Pomocí plánované ekonomické intervence zajistíme svobodu. Popper na rozdíl od Marxe považoval politickou moc za základní a nadřazenou moci ekonomické. Popper se tímto vrací ke svému tvrzení, že základní otázkou není "Kdo by měl vládnout?" ale "Jak jej můžeme usměrnit?"²⁸⁸

Podle Poppera jsou Marxovy teorie mylné, ale vyzdvihuje jeho smysl pro spravedlnost a humanismus. Marx byl ovlivněn nepříznivou situací své doby a chtěl poskytnout lidem naději a jistotu pomocí proroctví. Ekonomický historicismus použil, aby určil a následně zmírnil nadcházející změny ve společnosti. Vzešlo z toho myšlení srovnatelné s Hegelem a Platónem.

4.5.2.3 Proroctví

Podle Marxe jsou dějiny poháněny třídním bojem. Kapitalistická společnost je rozdělená na dvě třídy - vládnoucí třída a třída ovládaných, nebo jinak řečeno vykořisťovatelé a vykořisťovaní. Ekonomická situace nutí třídy bojovat proti sobě. Lidé jsou determinováni svým příslušenstvím k určité třídě a nemohou změnit společenský systém. Společenský systém se mění na základě výrobních podmínek, na základě čehož vládnoucí třída vykořisťuje ovládané. Lidské jednání závisí na systému, tudíž není možné sociální inženýrství či sociální technologie. Situace se nezlepší tím, že se zlepší lidé, ale je nutné změnit systém, ve kterém lidé žijí. Společenský systém předurčuje určité jednání jak vládnoucí třídě, tak ovládaným. V tomto systému jsou lidé zajati. Díky Marxově teorii si dělníci uvědomí svou situaci a revoluční podmínky mohou připravit půdu pro změnu, mohou zkrátit a zmírnit proces, který vede ke zrodu socialismu. Revoluce a příchod socialismu jsou nevyhnutelná fakta. Takové bylo Marxovo vědecké historické proroctví.²⁸⁹

Největší nebezpečí Marxovy historicistické generalizace a myšlenky třídního boje Popper vidí v tom, že takovéto uvažování může vést k ospravedlnění všemožné

²⁸⁸ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřítelé. II., Vlna proroctví: Hegel, Marx a co následovalo*. Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4, 114-117

²⁸⁹ KEUTH, Herbert. *The philosophy of Karl Popper*. English ed. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. ISBN 0-521-54830-6, s. 234

agrese. Pouze stačí vykládat politické konflikty jako boj mezi dvěma třídami za lepší společnost.²⁹⁰

Marxovo historické proroctví lze popsat ve třech krocích. Situace ve společnosti vede k akumulaci bohatství u vládnoucí třídy a k akumulaci bídy u třídy ovládaných. Napětí mezi těmito dvěma třídami neustále roste, což musí vést k sociální revoluci. Ta vyústí v beztřídní společnost čili socialismus. Popper je toho názoru, že vítězství dělníků nepovede nutně k beztřídní společnosti, neboť je možné, že revoluční vládcí se stanou novými vládci a proletariát se rozpadne do nových tříd. Popper poukazuje na to, že Marx si byl jistý jedním směrem vývoje a jinou alternativu historického vývoje nepřipustil. Marx nezhodnotil morální a ideologické faktory, které ovlivňují běh dějin. Jedním z těchto faktorů je politická intervence a vytvoření nových institucí, které naplánovat lze a které nám zajistí svobodu.²⁹¹

Jasným cílem sociální revoluce je dosáhnout socialismu. V rámci této snahy probíhá násilný třídní boj. Popper kritizuje Marxův postoj k násilí a v rámci praktické politiky toto Popper považuje za jeden z nejvíce škodlivých bodů marxismu. Popper neodmítá všechny případy násilné revoluce, připouští případy, kdy se jedná o svrnutí vlády tyрана a nastolení demokracie a vlády institucí, které umožňují kontrolu moci vládců. Jiná forma násilné revoluce vede ke ztrátě svobody a tyránii.²⁹²

Marx spolu s Engelsem vytvořili historicistickou morální teorii označovanou jako morální relativismus. Tato teorie morálky spočívá v tom, že „*veškeré morální kategorie jsou závislé na historické situaci.*”²⁹³ Obě dvě třídy mají svou představu ideje spravedlnosti. Popper tuto teorii považuje za chybnou, už jen z toho důvodu, že je závislá na správnosti proroctví. Pokud je historické proroctví zpochybněno, je zpochybněna i tato teorie. Při výběru morálního systému nemůžeme přesunout odpovědnost na budoucnost.²⁹⁴

Většina Marxova proroctví nebyla úspěšná, ke vzniku beztřídní společnosti nedošlo. Jeho ekonomická a sociologická analýza byla velice dobrá. Ale jeho neúspěch

²⁹⁰ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. II., Vlna proroctví: Hegel, Marx a co následovalo*. Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4, s. 98-102

²⁹¹ Tamtéž, s. 120-126

²⁹² Tamtéž, s. 131-132

²⁹³ Tamtéž, s. 173

²⁹⁴ Tamtéž, s. 172-177

tkví, podle Poppera, v historicismu. „*Bližší pohled na Marxovy úspěchy ukazuje, že jej nikdy k úspěchu nepřivedla jeho historicistická metoda, ale vždy jen metoda institucionální analýzy.*”²⁹⁵ Marx se snažil odhalit nevyhnutelné zákony vývoje společnosti. Vycházel z touhy pomoci vykořisťovaným dělníkům. Považoval principy humanity a slušnosti za důležité zásady. Popper předpokládal, že vlastně Marxova víra byla v jádru vírou otevřené společnosti.²⁹⁶ „*Prvek prorockví v Marxově vyzvání (...) smetl všechno ostatní stranou, zavrhl moc chladného a kritického úsudku a zničil víru, že užitím rozumu můžeme svět změnit. Jediné, co zbylo z Marxova učení, byla věštecká Hegelova filozofie, která svými marxistickými léčkami hrozí paralyzovat boj za otevřenou společnost.*”²⁹⁷

Dějiny, jak říká Popper, nelze předpovídat, nýbrž jejich vývoj je ovlivňován mnoha faktory. Popperovi se nelíbí, že historicismus lidi nabádá zbavit se osobní odpovědnosti, naopak podle něj musíme převzít odpovědnost sami za sebe a stát se pány svého osudu. „*Třebaže dějiny nemají cíle, můžeme jim tyto cíle dodat; a přestože nemají dějiny žádný smysl, můžeme jim smysl dát.*”²⁹⁸ Lidé mohou „*z dějin udělat boj za otevřenou společnost a proti jejím nepřátelům.*”²⁹⁹ Dějiny nenesou odpovědnost, pouze samotní lidé jsou strůjci pokroku a namísto proroků jsou tvůrci.³⁰⁰

²⁹⁵ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. II., Vlna prorockví: Hegel, Marx a co následovalo.* Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4, s. 168

²⁹⁶ Tamtéž, s. 170-171

²⁹⁷ Tamtéž, s. 169

²⁹⁸ Tamtéž, s. 237

²⁹⁹ Tamtéž.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 238

ZÁVĚR

Hlavním cílem této diplomové práce je analýza fenoménu totalitarismu a kritické zhodnocení - na případových studiích - různých přístupů k tomuto fenoménu. Ve své práci se především věnuji třem myslitelům a jejich snaze pochopit a vysvětlit tento jev - Hannah Arendtová, Raymond Aron a Karl R. Popper, kteří na vlastní oči zažili zrod a vývoj totalitních režimů.

Pomocí výše uvedených autorů se snažím odpovědět na základní otázky: Je totalitarismus historický nebo čistě moderní fenomén? Je totalitarismus fenoménem moderních masových společností s masovými komunikačními médii, nebo můžeme pozorovat jeho určité formy v různých civilizačních epochách?

Na základě zde předložených pojetí totalitarismu můžeme vyvodit obecné charakteristické znaky totalitních politických systémů: existence jedné vládnoucí politické strany, oficiální státní ideologie, jediná vládnoucí skupina, která disponuje monopolem moci, kontrola všech oblastí veřejného i soukromého života občanů, dohled nad prostředky masové komunikace, kontrola ekonomiky.

I přes různorodost definic totalitarismu, lze autory rozdělit do dvou základních názorových skupin, které se nazývají modernisté a primordialisté. Rozdílnost těchto dvou přístupů spočívá v diskuzi, zda totalitarismus považovat za moderní fenomén nebo za jev, který se v lidských dějinách objevuje již od počátku. První skupinu tvoří modernisté, kteří pokládají totalitarismus za projev moderní doby. Tvrdí, že pouze moderní doba poskytuje společenské a zejména technické nástroje, které slouží k ovládnutí života jedinců. Mezi zastánce tohoto názoru patří H. Arendtová, R. Aron, J. J. Linz, C. J. Friedrich, Z. K. Brzeziński či G. Sartori. Na druhé straně stojí skupina primordialistů. Zastánci tohoto názoru tvrdí, že totalitarismus je každému člověku imanentní. Snaží se ukázat, že to není nový jev, ale pouze jiné označení pro něco, s čím jsme se již v historii setkali. Do této skupiny svými názory patří K. R. Popper, J. L. Talmon či V. Čermák.

Osobně se přikláním na stranu skupiny modernistů. Od počátku lidských dějin můžeme pozorovat projevy zla a násilí a také rozvoj totalitních myšlenek. Ale teprve rozvoj moderních technologií, komunikace a propagandy umožnil skutečný rozvoj

totalitarismu, jehož jedním ze základních znaků je neustálé sledování společenského a individuálního života. V historických systémech sice totalitní známky nalézt můžeme, ale takovýto totalitní prvek nemohl být uplatněn. Určité totalitní myšlenky můžeme u despotických vládců pozorovat, ale nenazývala bych to totalitarismem.

Následně se ve své práci přímo zaměřuji na výše uvedené tři autory - H. Arendtová, R. Aron a K. R. Popper. Arendtová a Aron jako zastánci názoru modernistů, při své analýze totalitarismu vycházejí ze srovnání dvou konkrétních systémů moderní doby - nacistické Německo a stalinský Sovětský svaz. Naopak primordialista K. Popper zachází do historie až k Platónovi, kterého pokládá za předobraz totalitního myšlení.

Hannah Arendtová a její myšlenky, především dílo *Původ totalitarismu*, patří k pilířům studia totalitarismu. Náleží do skupiny modernistů a tvrdí, že teprve moderní doba poskytla technické a společenské nástroje k vytvoření totalitarismu. Zabývá se krizí moderní doby, která se projevuje v podobě imperialismu, antisemitismu a totalitarismu. Postupně představuje prvky, které se objevily v době antisemitismu, rozvinuly se v době imperialismu a plně byly použity při organizaci totalitních systémů. Typickým jevem totalitarismu je přeměna moderní společnosti na společnost masovou. Totalitní hnutí řídí všechny oblasti života jedinců a společnosti. Bez podpory mas by totalitní hnutí nemohla existovat a jsou tedy závislá na počtu. Masovou společnost tvoří izolovaní jedinci, bez kolektivních zájmů, bez vlastní vůle. Nástup masové společnosti znamenal vytvoření "masového člověka", jenž ztratil zájem o sebe i o společenské vztahy. K udržení moci sloužila totalitním hnutím organizace mas. Jako prostředky k získání a ovlivňování mas používala totalitní hnutí propagandu a pevnou ideologii. V momentě, kdy se k moci dostane politická strana, která usiluje o monopol politické moci a je vedena rigidní ideologií, pak propaganda nefunguje jako prostředek zastrasování, ale mění se v prostředek na podporu klamné reality. Užití teroru a šíření strachu se stalo nástrojem tajné policie pro celkové totalitní ovládnutí společnosti i jedince. Totalitní vůdci vyslovovali své plány ve formě proroctví, čímž si ospravedlňovali své jednání. S tímto souvisí Popperova kritika historicismu. Zřejmým rysem totalitních hnutí byla jasně daná cibulovitá struktura organizace. Arendtová poukazuje na hrůzu koncentračních táborů a představuje je jako laboratoře, ve kterých byl člověk přetvořen na věc. Za základní znaky totalitarismu tedy Arendtová považuje oficiální ideologii, organizaci uvnitř hnutí a především teror a propagandu.

Raymond Aron se rovněž snažil uchopit podstatu totalitních režimů. Především se zabýval studiem industriální společnosti, v jehož rámci hledal odpověď na otázky po původu totalitarismu. Aron svými názory rovněž zapadá do skupiny modernistů. Určujícím kritériem pro rozdělení totalitních a demokratických systémů je pro něj počet politických stran. Na základě tohoto principu rozlišuje pluralitní a monopolní režimy. Ani jeden z nich nepovažuje za dokonalý, ale ústavně pluralitní režim pokládá za lepší volbu než režim jedné strany. Aron považuje za základní znaky totalitarismu monopol moci, pevnou ideologii, monopol prostředků a monopol přesvědčování, ekonomické a společenské jednání je podřízeno státu a jakákoli chyba v ekonomické nebo společenské sféře je chybou ideologickou. Pouze pokud jsou všechny tyto prvky spojeny, lze mluvit o totalitarismu. Upozorňuje, že ne všechny režimy jedné strany se zvrhnou v totalitarismus. Revoluční stranu vidí jako původní příčinu vzniku totalitarismu. S Arendtovou se Aron shoduje, že ideologie a teror lze považovat za nejzřejmější znaky totalitního režimu.

Aron zavedl pojem sekulární náboženství, které ve společnosti převzalo místo po tradičním náboženství. Lidé moderních industriálních společností dle Arona potřebovali nové jistoty a orientaci, což dříve poskytovalo tradiční náboženství. Uzavřené politické ideologie, o které se totalitární režimy opírají, promlouvají jazykem a obrazy, které evokují jazyk a obrazy náboženství.

Stejně jako Arendtová se Aron snažil ukázat praktické fungování totalitních režimů na srovnání nacismu a stalinismu. Arendtová tyto dva režimy ztotožňovala. Aron tvrdil, že srovnávat je jako celky je nesprávné. Měly by být hodnoceny na základě svých ideálů, ve kterých spatřuje největší rozdíl. Nacismus se snažil dosáhnout nastolení vlády nadřazené rasy a komunismus usiloval o nový společenský řád za použití veškerých možných prostředků.

Já osobně souhlasím s názorem francouzského historika Alaina Besançona, že při hodnocení nacismu a komunismu by se mělo přistupovat k oběma stejně jako k totalitním režimům, které způsobily nepředstavitelné zlo. Besançon říká, že *„Komunismus a nacismus lze skutečně srovnávat jako dva druhy téhož žánru, žánru*

ideologického. Jejich přitažlivost, povaha a způsob jejich moci i typ jejich zločinu odpovídají duševnímu vývoji, na němž plně závisí: na ideologii.”³⁰¹

Karl R. Popper na rozdíl od dvou předešlých autorů svými názory náleží ke skupině primordialistů a hledá původ totalitarismu již ve starověku. Podle něj Platón svou teorií dokonalého státu předložil první ucelenou koncepci totalitního systému. Při své interpretaci totalitarismu Popper vychází z historicismu a přechodu od uzavřené k otevřené společnosti. V uzavřené společnosti lidé žijí podle zvyků, tabu, zákonů a podřizují se magickým silám. Každý člen skupiny se neměnným zákonům musí podřídít. K rozpadu uzavřené společnosti podle Poppera dochází ve starověkém Řecku, kde se začaly rozvíjet demokratické a humanistické ideály. Otevřená společnost nabízí člověku individuální vývoj a sebezdokonalování, ale s nevýhodou ztráty jistot, které poskytuje uzavřená společnost. Otevřená společnost dle Poppera zajišťuje svobodu lidí a koriguje výkon moci vládnoucích. Zdůrazňuje, že myšlenka otevřené společnosti je ideál, ke kterému se musíme snažit přibližovat. Dalším klíčovým bodem Popperova myšlení je kritika historicismu. Podstatou historicismu je přesvědčení, že existují určité historické zákony, které lze pochopit a na základě toho předpovídat budoucí vývoj. V historicismu vidí původ totalitarismu. Je toho názoru, že takovýto typ uvažování může vést k autoritářství a totalitarismu. Tyto systémy obhajují své činy pomocí historických předpovědí. Historicistický typ smýšlení je typický pro uzavřené společnosti. Popper poukazuje na to, že přechod od uzavřené k otevřené společnosti způsobil otřes společnosti a kvůli tomu vznikají hnutí, která usilují o návrat ke kmenové společnosti. Takovéto snahy vedou k antidemokratickým a totalitním systémům. Za historicistu označil Popper Platóna, který usiloval o návrat k uzavřené společnosti. Popper kritizoval Platónovu politickou a sociální filozofii, především jeho pojetí dokonalého státu. Platón usiloval o vytvoření dokonalého státu, který by zajistil zastavení všech změn. Popper našel v Platónově programu řadu totalitních bodů. Mezi ně patří oddělení vládnoucí třídy od zbytku obyvatelstva, osud státu je ve shodě s osudem vládnoucí třídy, vládnoucí třída disponuje vojenským monopolem, cenzura a propaganda utváří mysl vládnoucí třídy a důležitá je také samostatnost státu. Popper Platónovy totalitní a antihumanistické cíle dokládá na jeho pojetí spravedlnosti a principu vůdcovství. Popperova kritika Platóna je podle mého názoru příliš

³⁰¹BESANÇON, Alain. *Nemoc století: komunismus, nacismus a holocaust*. Překlad Svetožár Pantůček. Vyd. 1. Praha: Themis, 2000. Studie. ISBN 80-85821-89-3, s. 6

kontroverzní. Přeci jen Platón uvažoval o dokonalém státě ve světě idejí a Popper jeho koncepci ze světa idejí vytrhl a připsal jí reálné atributy. Domnívám se, že není jednoduché interpretovat a kritizovat myšlenky minulých období, protože současný pohled již vychází ze zcela odlišné reality.

Dále Popper ukazuje spojení mezi historicismem a totalitními režimy moderní doby. Za zásadní zdroje moderních totalitních systémů považuje myšlenky G. W. F. Hegela a K. Marxe. Hegel staví svůj historicismus na dvou pilířích - dialektika a filozofie identity. Vytvořil novou teorii nacionalismu, podle které je národ sjednocován dějinným duchem. Popper určuje hlavní body Hegelova myšlení, na kterých mohl být moderní totalitarismus postaven. Mezi ně patří například idea velkého vůdce, idea silného státu, který ovládá veškerý život společnosti, stát stojí v opozici proti všem ostatním a toto postavení si prosazuje pomocí války, stát je zákon a vše, co je pro stát užitečné, je dobré.

Za nejčistší a nejnebezpečnější formu historicismu Popper považoval marxismus. Marx se za pomoci proroctví snažil vyřešit společenské problémy. V rámci třídního boje roste napětí mezi třídami, které nevyhnutelně spěje k revoluci a vzniku socialismu. Jeho proroctví byla ale neúspěšná a navíc popularizoval historicistický způsob myšlení. Podle Marxe je člověk ovládán ekonomikou a nikdy nebude úplně svobodný, lze pouze zlepšit podmínky a tím se stane svobodnější. Podle Marxe je jakákoli forma vlády diktaturou vládnoucí třídy. Politika nemá žádnou moc, aby zlepšila ekonomickou situaci. Naopak Popper tvrdí, že politická moc musí řídit tu ekonomickou, aby zajistila ekonomickou ochranu. Pomocí společenských institucí lze chránit ekonomicky slabší jedince. Dějiny podle Poppera nelze předpovídat a je nutné za ně převzít osobní odpovědnost.

Výše zmínění autoři se shodují na tom, že totalitarismus vychází z krize společnosti a přelomových společenských změn. Ztrátu jistot a pocitu bezpečí, které krize přináší, dokáže totalitní hnutí plně využít ve svůj prospěch. Za pomoci propagandy a lži poskytne lidem novou naději. Dalším společným bodem pro všechny tři autory je chápání totalitarismu jako protikladu demokracie. Arendtová ve svých dílech užívá především pojem totalitarismus. Zatímco Aron a Popper příliš často přímo tento pojem neužívají. Aron rozlišuje společnosti s pluralitními stranami a monopolními stranami, u kterých je možnost rozvinutí totalitarismu. Toto rozdělení napomáhá

k pochopení rozdílu mezi demokratickými a totalitními režimy. Podobně Popper rozeznává dva základní typy společnosti - uzavřená a otevřená společnost, která směřuje k demokracii. Všichni tři se shodují, že demokracie sice není dokonalý režim, ale je výrazně a zřetelně lepší než autoritativní a totalitní režimy. Dokonalá demokracie je ideál, ke kterému je nutné se neustále přibližovat.

Seznam použitých pramenů a literatury

1. ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Překlad Martin Palouš. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1995. 428 s. Souvislosti; sv. 5. ISBN 80-204-0549-6.
2. ARENDT, Hannah. *Krise kultury: (čtyři cvičení v politickém myšlení)*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994. 157 s. Váhy; sv. 11. ISBN 80-204-0424-4.
3. ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. 679 s. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5.
4. ARENDT, Hannah. *O násilí*. Překlad Petr Fantys a Jiří Příbáň. 1. vyd. Praha: ISE, 1995. 78 s. Oikúmené. ISBN 80-238-0467-7.
5. ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Překlad Vladimír Jochmann. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993. 218 s. ISBN 80-7108-064-0.
6. ARON, Raymond. *Opium intelektuálů*. Překlad Helena Beguivinová. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2001. 355 s. Myšlenky; sv. 1. ISBN 80-204-0842-8.
7. AVER'JANOV, Ju. I., ed. *Politologija: enciklopedičeskij slovar'*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo kommerčeskogo universiteta, 1993. 431 s.
8. BALÍK, Stanislav a KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2004. 167 s. Bod. ISBN 80-86569-89-6.
9. BALLESTREM, Karl a OTTMANN, Henning. *Politická filosofie 20. století*. Překlad Alena Bakešová. 1. vyd. Praha: ISE, 1993. 302 s. Oikúmené. ISBN 80-85241-52-8.
10. BALTES, Paul B., ed. a SMELSER, Neil J., ed. *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*. 1st ed. Amsterdam: Elsevier, 2001. 26 sv. ISBN 0-08-043076-7
11. BEDNÁŘ, Miloslav. Hannah Arendtová a současný význam jejího myšlení. In ŽEGKLITZ, Jaromír, ed. *Velké postavy politické filosofie: [sborník přednášek]*. Praha: Občanský institut, 1996. ISBN 80-901659-5-8, s. 173 - 181.
12. BESANÇON, Alain. *Nemoc století: komunismus, nacismus a holocaust*. Překlad Svetožár Pantůček. Vyd. 1. Praha: Themis, 2000. 96 s. Studie. ISBN 80-85821-89-3.

13. CANOVAN, Margaret. *The political thought of Hannah Arendt*. 1. publ. London: J.M. Dent & Sons, 1974. 8, 135 s. Everyman's university library; 810.
14. d'ENTREVES, M. Passerin. Hannah Arendt. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online] Zalta, E. N. (ed.), 2014, Stanford: Stanford University. [cit. 9. 4. 2016]. Dostupné na:
<<http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/arendt/>>.
15. DUROZOI, Gérard, ROUSSEL, André a SOKOL, Jan. *Filozofický slovník*. Překlad Jan Binder. 1. vyd. Praha: EWA, 1994. 352 s. ISBN 80-85764-07-5.
16. FRIEDRICH, Carl J., Zbigniew K. BRZEZINSKI. *Totalitarian dictatorship and autocracy*. 1968. New York: Frederick A. Praeger, 1968, xvi, 439 s.
17. GENTILE, Emilio. *Politická náboženství: mezi demokracií a totalitarismem*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008. 223 s. ISBN 978-80-7325-153-6.
18. CHOLÍNSKÝ, J., BUDIL, I. T. Totalitarismus v teorii a praxi. *Securitas imperii: sborník k problematice bezpečnostních služeb*. 21, 02/2012. Praha: Themis, [1994]-. ISSN 1804-1612, s. 227-247
19. KANT, Immanuel. *K věčnému míru: filosofický projekt; O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Překlad Petra Stehlíková a Karel Novotný. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1999. 101 s. Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 31. ISBN 80-86005-85-2.
20. KEUTH, Herbert. *The philosophy of Karl Popper*. English ed. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. xv, 367 s. ISBN 0-521-54830-6.
21. LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000. vii, 343 s. ISBN 1-55587-866-0.
22. MAY, Larry, ed. a KOHN, Jerome, ed. *Hannah Arendt: twenty years later*. Cambridge: MIT Press, 1996. viii, 384 s. Studies in contemporary German social thought. ISBN 0-262-13319-9.
23. MCLEAN, Iain, ed. *The concise Oxford dictionary of politics*. 1st publ. Oxford: Oxford University Press, 1996. x, 559 s. Oxford paperback reference. ISBN 0-19-285288-4.
24. NOVÁK, Miroslav. *Mezi demokracií a totalitarismem: Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007. 213 s. Monografie; sv. č. 18. ISBN 978-80-210-4437-1.

25. PLATÓN. *Ústava*. Překlad František Novotný a Emanuel Peroutka. 3., opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. 359 s. Knihovna antické tradice; sv. 18. Platónovy spisy; 18. ISBN 80-7298-024-6.
26. POPPER, Karl R. *Bída historicismu*. 2., rev. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. 134 s. Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 65. Oikúmené. ISBN 80-7298-007-6.
27. POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. 1, Uhrnutí Platónem*. Překlad Miloš Calda. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. 354 s. Oikúmené. ISBN 80-85241-53-6.
28. POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé. II., Vlna prorocství: Hegel, Marx a co následovalo*. Překlad Jana Odehnalová. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. 388 s. Oikúmené. ISBN 80-85241-54-4.
29. PRÁZNÝ, Aleš. *O smyslu politiky: politická filosofie Hannah Arendtové*. Vyd. 1. [Pardubice]: Univerzita Pardubice, 2014. 200 s. ISBN 978-80-7395-843-5.
30. PREISNER, Rio. *Až na konec Česka*. Purley: Rozmluvy, 1987. 309 s. ISBN 0-946352-41-0.
31. PREISNER, Rio. *Česká existence*. Praha: Rozmluvy, 1992. 287 s. ISBN 80-85336-17-0.
32. PREISNER, Rio. *Kritika totalitarismu: fragmenty*. 2. vyd. Londýn: Rozmluvy, 1984. 400 s. Rozmluvy; sv. 14. ISBN 0-946352-14-3.
33. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 304 s. ISBN 80-7178-461-3
34. SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993. 512 s.
35. SWIFT, Simon. *Hannah Arendt*. London; New York : Routledge, 2009. 124 s. ISBN 0-203-88967-3.
36. ŠARADÍN, Pavel. *Historické proměny pojmu ideologie*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001. 131 s. Politologická řada; č. 12. ISBN 80-85959-94-1.
37. TEED, Peter. *Moderní oxfordský slovník 20. století*. Překlad Václav Šmejkal. 1. vyd. Praha: Knižní klub, 1994. 575 s. ISBN 80-7176-105-2.
38. THORNTON, Stephen. Karl Popper. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [ONLINE]. Zalta, E. N. (ed.), 2015. Stanford: Stanford University. [cit. 1. 5. 2016]. Dostupné na:
<<http://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/popper/>>.

39. *Totalitarismus... Plzeň*: Katedra antropologie, Fakulta filozofická Západočeské univerzity, 2005- .
40. VILLA, Dana R., ed. *The Cambridge companion to Hannah Arendt*. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. xvi, 304 s. ISBN 0-521-64571-9.
41. VOEGELIN, Eric a PALOUŠ, Martin, ed. *Kouzlo extrému: revolta proti rozumu a skutečnosti: výběr z textů*. Překlad Magda Hulanová a Martin Palouš. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 2000. 253 s. Souvislosti; sv. 21. ISBN 80-204-0787-1, s. 216-222
42. ZÁLEŠÁK, Tomáš. *Diablova práca: úvahy o totalitarizme*. 1. vyd. Bratislava: Kalligram, 2005. 199 s. ISBN 80-7149-743-6.
43. ZNOJ, Milan, ed. *Šance otevřené společnosti: k počtě Karla Raimunda Poppera*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2002. 116 s. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Studia philosophica, 13. ISBN 80-246-0541-4.